

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Lublin, dnia 7 grudnia 2023 r.

Poz. 7278

UCHWAŁA NR LVIII/313/2023 RADY MIEJSKIEJ W LUBYCZY KRÓLEWSKIEJ

z dnia 22 listopada 2023 r.

**w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Lubycza Królewska na lata
2023 – 2026**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 40) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840), Rada Miejska uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Lubycza Królewska na lata 2023-2026

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Lubyczy Królewskiej.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego.

Przewodniczący Rady

Mariusz Lewko

GMINA LUBYCZA KRÓLEWSKA

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY LUBYCZA KRÓLEWSKA na lata 2023-2026

Opracował:
Jacek Studziński

Lublin 2023

SPIS TREŚCI

1. Wstęp
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
 - 4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
 - 5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.
 - 5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy
 - 5.2.1. Zarys historii obszaru gminy
 - 5.2.2. Krajobraz kulturowy
 - 5.2.3. Zabytki nieruchome
 - 5.2.4. Zabytki ruchome
 - 5.2.5. Zabytki archeologiczne
 - 5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych
 - 5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony
 - 5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków
 - 5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń
7. Założenia programowe
 - 7.1. Priorytety programu opieki
 - 7.2. Kierunki działań programu opieki
 - 7.3. Zadania programu opieki
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami
11. Realizacja i finansowanie przez gminy zadań z zakresu ochrony zabytków

1. WSTĘP

Przedmiotem niniejszego opracowania jest opieka nad zabytkami znajdującymi się na obszarze administracyjnym gminy Lubycza Królewska, będącymi jednym z zasadniczych elementów dziedzictwa kulturowego. W tym miejscu należy podkreślić, że ochrona zabytków jest jednym z obowiązków Państwa, które realizuje je między innymi za pośrednictwem organów samorządowych terytorialnych, stąd też władzom gmin została przypisana istotna rola w ochronie dziedzictwa kulturowego na podległych im terenach.

Celem niniejszego opracowania jest stworzenie kompleksowej i wieloletniej strategii ochrony zabytków znajdujących się na terenie gminy Lubycza Królewska, realizowanej w czteroletnich cyklach. Wobec powyższego Program jest swego rodzaju rozwinięciem założeń przyjętych w dokumencie „Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Lubycza Królewska na lata 2017-2023” oraz zamierzeń właścicieli obiektów zabytkowych, których działalność - na przykład edukacyjna czy informacyjna - powiązana jest z ochroną dziedzictwa kulturowego. Podstawowe założenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami mają wskazać kierunek działań podejmowanych przez gminę, których celem będzie szeroko pojęta ochrona dziedzictwa kulturowego. Ponadto dążeniem Programu jest zdiagnozowanie stanu zachowania zabytków i zdefiniowanie zadań, jakie winny być realizowane w czterolecie 2023-2026, z uwzględnieniem planów i możliwości organizacyjno - finansowych właścicieli zabytków. Program określa także stan pożądany, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami na terenie Gminy Lubycza Królewska: wskazuje potrzebne do wykonania zadania i podpowiada sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń ochronnych, organizacyjnych, finansowych, edukacyjnych oraz promocyjnych. Należy przy tym podkreślić, że Program opieki nad zabytkami już z samej swej nazwy i definicji określonej w ustawie jest dokumentem wymagającym cyklicznej aktualizacji.

Zgodnie z przyjętymi w ustawach i programach wyższego szczebla założeniami, celem programu jest także dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie stanu zachowania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie Gminy Lubycza Królewska, dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Ważne jest także, aby poprawa ta dokonywała się przy aktywnym współudziale mieszkańców, zaangażowanych w opiekę nad zabytkami. Obowiązkiem władz samorządowych w tym aspekcie jest z kolei pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie opieki oraz jej stymulowanie, tworzenie i wspieranie inicjatyw z tym związanych.

Jak wcześniej wspomniano program przygotowany na lata 2023-2026 jest blisko powiązany ze Lokalnym Programem Rewitalizacji, dlatego też jego cele winny być realizowane zgodnie z przyjętym założeniami. Powyższa kwestia dotyczy także pozostałych właścicieli zabytków, którzy zdecydowali się na współpracę z władzami gminy oraz samodzielnie podjęli się opieki na zabytkami. Niezwykle istotny jest fakt, by dzięki realizacji powyższych założeń poprawie uległ stan cennych zabytków wpisanych do rejestru bądź rozpoczęto w tym w okresie prace konserwatorskie przy obiektach, których stan systematycznie się pogarszał.

Należy także podkreślić, że wskazane w Programie zadania do realizacji i proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom ochrony zabytków w Polsce.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną w kwestii ochrony zabytków w Polsce jest *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dn. 23 lipca 2003 r. (Dz. U. poz. 840, z 2022 r., z późn. zmianami), która wprowadziła i sprecyzowała pojęcia - ochrony i opieki nad zabytkami.

Zgodnie z w/w ustawą - ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W ustawie zostały zdefiniowane obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków burmistrza należą w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 22);
- sporządzanie (na okres 4 lat) Programu Opieki nad Zabytkami (art. 87); uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów

zagospodarowania przestrzennego (art. 18 i 19), który to program służy celom określonym w Ustawie (wymienionym w kolejnym rozdziale niniejszego opracowania). Następnie program przyjmuje Rada Gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, po czym jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu burmistrz sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie miejskiej.

Zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym do zakresu działania samorządu gminnego należy wykonywanie zadań publicznych o charakterze lokalnym w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność, nie zastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów (art. 2 i 6). W szczególności zadania własne obejmują sprawy min.: ładu przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska, kultury, zieleni komunalnej i zadrzewień, cmentarzy komunalnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW i OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W trakcie sporządzania niniejszego Programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla gminy Lubycza Królewska wykorzystano m.in.:

akty prawne:

- Ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840. ze zm.),
- Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2021 r. poz. 741. ze zm.),
- Ustawę z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r., poz. 774, ze zm.),
- Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz. U. z 2018 r. poz. 142, ze zm.),
- Ustawę z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U. z 2018 r., poz. 369 ze zm.)
- Ustawę z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2018 r., poz. 450 ze zm.),
- Ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2018 r., poz. 799 ze zm.),

- Ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2018 r., poz. 121, ze zm.),
- Ustawę z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 203 r. poz. 385 ze zm.),
- Ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2017., poz. 1332, ze zm.),
- Ustawę z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2017 r., poz. 862, ze zm.)
- Ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r. poz. 1561, ze zm.)
- Ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2018 r., poz. 574, ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.09.2019 zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886).
- Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z d. 20 listopada 2020 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2020 poz. 56)

We wspomnianym Rozporządzeniu wprowadzono nowy wzór karty adresowej Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ) oraz szczegółowo została omówiona forma jej sporządzania oraz tryb włączania i wyłączania z GEZ. Zmiany przedstawiono w § 14, 15, 17 i 18.

akty prawa miejscowego i dokumenty strategiczne Gminy Lubycza Królewska

- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego, uchwała nr XXVIII/228/2013 Rady Gminy Lubycza Królewska z dnia 29 listopada 2013 r.
- Lokalny Program Rewitalizacji gminy Lubycza Królewska na lata 2017-2023, uchwała Rady Gminy nr XXXIV/180/17 z dn. 30.06.2017 r.
- Strategia Rozwoju Gminy Lubycza Królewska na lata 2017-2023 uchwała Rady Gminy nr XV/80/15 z dn. 30.12.2015 r.

dokumenty programowe wojewódzkie:

- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego, przyjęty uchwałą nr XI/162/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r., opracowany przez Zarząd Województwa Lubelskiego;
- Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019-2022, uchwała nr IX/160/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 2 września 2019 r.,
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 r. przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Lubelskiego Nr XXIV/406/21 z dnia 29 marca 2021 r.
- Program Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej na lata 2021-2027

krajowe dokumenty programowe z zakresu dóbr kultury:

- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami (przyjęty przez Radę Ministrów, uchwała nr 125/214 z dn. 25 czerwca 2014 r.), opracowany przez specjalny zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury pod przewodnictwem prof. dr hab. Bogumiły Rouby;
- Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013 oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2020.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

We wspomnianej Ustawie z 23 lipca 2003 r. szczególnie mocno zasadę, iż opracowanie programu opieki nad zabytkami ma na celu:

1. Włączenie zagadnień ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Rozpatrywanie kwestii uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

1. Według stanu na grudzień 2022 r. obowiązuje opracowany przez Zespół Rady Ochrony Zabytków, powołany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2023*, przyjęty uchwałą nr 82/2019. Przyjęte są w nim podstawowe założenia programowe ukierunkowane na wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego. Znaczna część zaakcentowanych celów i kierunków działań winna być uwzględniona w lokalnych programach opieki nad zabytkami, szczególnie w kwestiach: integracji ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego, krajobrazu oraz stosownych zasad zagospodarowania przestrzennego, promocji dziedzictwa kulturowego, wzmocnienia jego roli w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości. W odniesieniu do samorządów oznacza to m.in. *zwiększenie zaangażowania, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków*. Z powyższymi działaniami m.in. wiążą się:

- szkolenia dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego i pracowników służb konserwatorskich, m. in. w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego;
- podniesienie bezpieczeństwa zabytków poprzez współpracę z właściwymi służbami np. Policja;
- kampanie społeczno-edukacyjne w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami;
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej, którego podstawowym celem będzie dostarczanie wiedzy dotyczącej zasad konserwacji zabytków drewnianych właścicielom, opiekunom oraz rzemieślnikom zaangażowanym w opiekę nad tego rodzaju obiektami;

2. Nadal obowiązują *Założenia Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2013* będące uzupełnieniem *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020* (dokument wdrożeniowy: Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004–2020”). Zgodnie z podstawowymi założeniami NSK zasadniczym celem strategii winno być działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, dlatego też przyjęto następujące priorytety:

- Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe (zmierzające do materialnej poprawy stanu zabytków), ich adaptacja i rewitalizacja oraz zwiększenie dostępności dla nich mieszkańców, turystów i inwestorów.
- Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Kultury w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Podstawą do jego sformułowania jest uznanie sfery dziedzictwa za niezbędny warunek rozwoju i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

I. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego.

Zgodnie ze Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego kierunki polityki przestrzennej zostały połączone w *Planie* z działaniami na rzecz rozwoju turystyki i ochrony walorów przyrodniczo - krajobrazowych regionu. W związku z powyższym w ramach kształtowania i utrwalania tożsamości regionalnej oraz turystycznego wykorzystania potencjału kulturowego wskazano na konieczność utworzenia pasma kulturowego Jana III Sobieskiego, obejmujące miasta i gminy posiadające dziedzictwo z nim związane m.in. Lubyczę Królewską (s. 77 i 95). Ponadto podkreślono potrzebę rozwoju infrastruktury turystycznej w ośrodkach położonych na kierunkach szlaków kulturowych m. in. przez utworzenie regionalnego szlaku cerkiewnego, do którego należy zaliczyć obiekty w Hrebennem, Siedliskach, Korniach, Machnowie Starym i Wierzbicy (s. 95). Szerszy zakres działań związanych z nasyceniem wartościami kulturowymi zaakcentowano postulując utworzenie Południoworoztoczańskiego Parku Kulturowego (s. 81).

Ponadto w ramach kształtowania policentrycznej sieci miast rekomendowano przywrócenie praw miejskich Lubyczy Królewskiej s. 59 (co nastąpiło w 2016 r.).

Wśród działań ukierunkowanych na zachowanie wartości obiektów dziedzictwa

kulturowego jako priorytetowe uznano konieczność ratowania cerkwi m.in. w Hrebennem, Siedliskach i Wierzbicy (s. 79)

II. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do roku 2030:

W Strategii RWL nie wymieniono żadnej z miejscowości wchodzących w skład Gminy, wskazano natomiast ogólnie priorytety rozwoju województwa w zakresie ochrony i pomnażanie dziedzictwa kulturowego oraz jego wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju społecznego. Ponadto w częściach poświęconych turystyce oraz ochronie dziedzictwa kulturowego strategia podkreśla potrzebę:

1. ochrony krajobrazu kulturowego głównych ośrodków turystycznych,
2. umacniania publicznego charakteru zadań samorządów w dziedzinie kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie zapewnienie systemowych warunków ich finansowania,
3. wykorzystywania dziedzictwa kulturowego regionu jako elementu wzbogacania rynku pracy (promocja zewnętrzna),
4. stworzenia sprawnego systemu finansowania rewaloryzacji zabytków.

III. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Woj. Lubelskim na lata 2019-2022

Powyższy dokument ma charakter uzupełniający w stosunku do innych aktów planowania dotyczących województwa lubelskiego i w niewielkim stopniu odnosi się do problemów Gminy związanych z zabytkami. W treści opracowania wymieniono potencjał środowiska kulturowego obszarów Gminy kwalifikujący go do utworzenia Południoworoztoczańskiego Parku Kulturowego (s. 17). Odnotowano historyczną wartość późnobarokowego układu urbanistycznego Lubyczy Królewskiej (s. 31) oraz ważne miejsce w drewnianym budownictwie cerkwi w Hrebennem (s. 59). Pośród pojedynczych obiektów odnotowano cerkiew w Siedliskach (s. 36), a także obiekty obronne wchodzące w skład „linii Mołotowa” (s. 46).

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

Strategia Rozwoju Gminy Lubycza Królewska

W *Strategii RGLK* stosunkowo niewiele miejsca poświęcono obiektom zabytkowym znajdującym się na terenie Gminy, które wymieniono na s. 9.

- Cerkiew z XVII wieku, p.w. św. Mikołaja w Hrebennem,
- Cerkwie z początku XX wieku: w Korniach, Siedliskach, Machnowie Starym i Żurawcach,
- Dzwonnice w Hrebennem, Siedliskach, Korniach, Mostach Małych i Lubyczy Królewskiej,
- Cmentarze w Kniaziach, Korniach, Wierzbicy, Żurawcach, Hrebennem, Teniatyskach,
- Kościoły rzymskokatolickie w Lubyczy Królewskiej i Siedliskach,
- Krzyże z kamienia brusińskiego,
- Dwór Lityńskich w Wierzbicy,
- Bunkry linii Mołotowa,

W dalszej części dokumentu podkreślono walory środowiskowe i krajobrazowe Gminy, które w powiązaniu ze znajdującymi się na jej terenie zabytkowymi obiektami mogą stanowić znaczący atut dla rozwoju turystyki (s. 41). Jednocześnie wskazano niewystarczająco rozwiniętą branżę turystyczną i około turystyczną (mało miejsc noclegowych). Wspomniane elementy w znacznej części ponownie wymieniono w analizie SWOT, będącej podstawą do wyciągnięcia wniosków i określenia celów strategicznych (s. 58). Ponadto w części dotyczącej słabych stron Gminy dodatkowo wskazano na brak planów zagospodarowania przestrzennego oraz duży zasięg obszaru Natura 2000 utrudniający realizację inwestycji. W podsumowaniu opracowania - w rozdziale Diagnoza - wskazano cztery cele strategiczne, z których drugi odnosi się do *Rozwoju Gminy opartego na wykorzystaniu walorów przyrodniczych, dziedzictwa kulturowego oraz przestrzeni publicznej*. Rozwinięciem wspomnianego Celu są cele operacyjne, z których trzy dotyczą zabytków znajdujących się na terenie Gminy:

- Promocja gminy poprzez eksponowanie znajdujących się na jej obszarze walorów przyrodniczych i obiektów zabytkowych
- Ochrona i odnowa zabytków
- Budowa infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej

Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Lubycza Królewska 2017-2023

W Lokalnym Programie Rewitalizacji, bardzo szeroko omawiającym kwestie dotyczące Gminy w sferze gospodarczej, społecznej oraz środowiskowej i wskazującym konkretne rozwiązania, w niewielkim zakresie omówiono obiekty znajdujące się na terenie Gminy i jej środowisko kulturowe. W części poświęconej **Sferze przestrzenno-funkcjonalnej** podkreślono niewykorzystanie potencjału środowiskowo-krajobrazowego Lubyczy Królewskiej (s. 22). Natomiast na liście planowanych projektów przeznaczonych do rewitalizacji znalazło się **Odtworzenie historycznego charakteru rynku miejskiego w Lubyczy Królewskiej – przywrócenie przestrzeni publicznej w centrum miasta - działki 61 i 62** (s. 29). Przewidziany czas realizacji przyjęto na lata 2019-2021. Szacowana wartość 4 mln. zł - przedsięwzięcie nie zostało zrealizowane.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy

5.2.1 Zarys historii miejscowości Gminy (na podstawie: J. Niedźwiedź, Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego. Zamość 2003)

Hrebenne – Pierwsze wzmianki źródłowe dotyczące miejscowości pochodzą z 1458 r., w związku z nadaniem jej Raciborowi z Golejowa. W kolejnej z 1472 r. odnotowano, iż stanowiła własność królewską. Ponownie w rękach prywatnych znalazła się przed rokiem 1486, gdyż wówczas jako właściciela wymieniono w źródłach Henryka Kamienieckiego. Po połowie XVI w. wieś ponownie stała się własnością królewską, który to fakt odnotowano w lustracji z 1564 r. W poł. XVI w. na terenie Hrebennego został założony folwark królewski, w skład którego wchodziły: „dworzyszczce”, drewniane zabudowania gospodarcze oraz stawy. Po zniszczeniach związanych z wojnami okres „Potopu” ok. 1685 r. folwark odbudowano. We wspomnianej lustracji wymieniono dwie cerkwie prawosławne, co pozwala domniemywać, że Hrebenne było dużą i znaczącą w regionie miejscowością. W 1565 r. wieś znalazła się w dzierżawie starosty bełskiego Stanisława Zamoyskiego jako zastaw pod pożyczkę udzieloną królowi. Na początku XVII w. krwawo zostało stłumione wystąpienie chłopów w Hrebennem przeciwko nadmiernemu uciskowi. Z 1685 r. pochodzi wzmianka o wzniesieniu nowej cerkwi zachowanej do dnia dzisiejszego. W 1787 r. dobra rzeczyckie, w skład których wchodziło Hrebenne stały się własnością Edwarda Romanowskiego. W XIX w. dobra nabyli Sapiehowie, w ich rękach utrzymały się do reformy rolnej w 1944 r., po czym przeszły na własność Skarbu Państwa i przekazano je w użytkowanie Państwowemu Gospodarstwu Rolnemu w Michalowie. Część ziemi podzielono na działki rolne i rozsprzedano mieszkańcom wsi.

Huta Lubycka – miejscowość pierwszy raz wzmiankowana w materiałach archiwalnych w 1676 r., w związku z przynależnością do starostwa rzeczyckiego będącego własnością królewską. Powyższy stan utrzymał się do rozbiorów. Nazwa miejscowości wywodzi się od funkcjonującej na jej terenie huty szkła. Po I rozbiorze starostwo zostało nadane Edwardowi Romanowskiemu w drodze wymiany za warzelnię soli w Kosowie. W 1830 r. dobra nabył na publicznej licytacji H. Zeubitz, po nim przejęli je Woronieccy, a następnie Ludwik Zieliński (ok. poł. XIX w.). W Hucie istniała cerkiew greckokatolicka parafialna pw. Św. Praksedy, wymieniona w 1761 r., nieodnotowana w następnym stuleciu.

Kniazie – nazwa wsi wywodzi się od przywódców pasterzy wołoskich, którzy osiedlili się w 1 poł. XV w., na znajdujących się w tej części Rzeczypospolitej dobrach królewskich. Z pobytem Wołochów na tych terenach wiązało się prawo wołoskie, które obejmowało nie tylko ekonomiczny aspekt osadnictwa, ale także konieczność służby wojskowej obejmującej zarówno kniazi jak mieszkańców wsi. Pierwsza wzmianka o Kniazlach pochodziła z 1422 r. i dotyczyła sprzedaży kniazłostwa przez księcia Siemowita IV Starszego braciom Jakubowi i Miczkowi Wołochom. Tenże książę nadał wspomnianym braciom kniazłostwo po 1388 r., a następnie unieważnił nadanie i zmusił ich do ponownego uiszczenia stosownej kwoty za uzyskanie dokumentu potwierdzającego dziedziczne prawo własności wsi. W nadaniu nie sprecyzowano zasięgu terytorialnego co spowodowało sukcesywne ich rozszerzanie kosztem wycinki okolicznych lasów. W wyniku tych działań z pierwotnych kilkudziesięciu mórg zasięgu Kniazłach rozrosły się do prawie 5 tys. Od XVI w. było to źródłem konfliktów ze starostami bełskimi. Apogeum konfliktu miało miejsce w 1846 r., gdy Ludwik Zieliński, rozpoczął wieloletni, nieskuteczny proces sądowy ze wspólnotą kniazłowską. Pierwsze informacje dotyczące istnienia cerkwi prawosławnej w Kniazlach pochodzą z 1507 r., kilkakrotnie potwierdzone z kolejnym stuleciem oraz na pocz. XVII w. W 1725 r. odnotowano drewnianą greckokatolicką cerkiew parafialną p.w. św. Praksedy, którą rozebrano w 1988 r. Z nieistniejącej zabudowy warto odnotować młyn i dwie karczmy działające w okresie staropolskim oraz XIX-wieczną szkołę.

(Informacje na bazie G. Jawor, Elity osad prawa wołoskiego na Rusi Czerwonej. Przemiany i trwanie: (na przykładzie wsi Lubycka w województwie bełskim od XV do połowy XIX wieku)

Kornie – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, wymieniona w przekazach źródłowych w 1388 r., gdy z kilkoma innymi wsiami została nadana Pawłowi Radzanowskiemu. W rękach Radzanowskich znajdowała się jeszcze w końcu XVI w. Należy jednak odnotować epizod z krótkotrwałym odebraniem dóbr w 1497 r. przez króla Jana Olbrachta za niestawiennictwo na wyprawę wojenną. Pierwsze wzmianki odnoszące się do funkcjonowania

prawosławnej cerkwi w Korniach pochodzą z 1564 r., co pozwala przypuszczać, że powstała przed tą datą. Dopiero w 1725 r. pochodzi potwierdzenie jej wezwania – św. Praksedy i statusu – parafia greckokatolicka. Kolejna świątynia - również drewniana - wzniesiona w 1776 r., istniała do 1910 r., do czasu wybudowania nowej murowanej cerkwi. Po wysiedleniu ludności pochodzenia ukraińskiego w 1947 r. cerkiew została opuszczona i dopiero w l. 80 XX w. przejęta przez kościół rzymskokatolicki z przeznaczeniem na filię parafii w Machnowie. Brak wzmianek o istnieniu dworu w Korniach, co zapewne było spowodowane funkcjonowaniem w ramach dóbr wierzbieckich, gdzie znajdowała się siedziba właścicieli. W XIX w. na terenie wsi występował folwark, położony w północnej części miejscowości zwanej Stroniany. W tym czasie wymieniono działanie greckokatolickiej szkoły początkowej.

Lubycza Królewska – jedyna miejscowość na terenie Gminy posiadająca prawa miejskie, niestety nie zachował się dokument lokacyjny co nie pozwala na podanie dokładnej daty erekcji miasta. Miasto zostało lokowane na gruntach wsi Lubycza Wieś (późniejsze Lubycza Kameralna) będącej własnością królewską, zapewne z inicjatywy Potockich. Po pierwszym rozbiórze Lubyczę przejęto na własność Skarbu Austrii, z zachowaniem możliwości dożywotniego użytkowania przez starostę Andrzeja Rzeczyckiego. W 1787 r. przedstawiciele rządu austriackiego zamienili miasto z Edwardem Romanowskim na warzelnię soli w Kossowie. W l. 20 XIX w. dobra nabył na publicznej licytacji Henryk Leibnitz. Niewielką część dóbr, krótkotrwale posiadali A. Böhm i L. Arczyński. Warto odnotować, iż w 1834 r. w Lubycz miał miejsce pożar, w wyniku którego zniszczeniu uległo 2/3 zabudowań m.in. dwór. Całość ponownie skupił książę Józef Woroniecki w 1840 r. Cztery lata później dobra lubyckie nabył Ludwik Zieliński, redaktor i wydawca *Lwowianina*. Z Zielińskim należy wiązać kilka budowli m.in. dworek (powstały w. 50 XX w.), fabrykę fajansu i niewielką drewnianą kaplicę dworską. W 1868 r. Lubyczę nabyli pochodzący z Prus ewangelicy Kämpffowie. Od 1902 r. dobra lubyckie zaczął sukcesywnie skupywać Maksymilian Parnas, który w 1904 r. posiadał już całość miasta. Z inicjatywy i funduszy Parnasa w Lubyczy wybudowano neogotycki kościół pw. Aniołów Stróżów. Po I wojnie światowej właścicielem miasta został lwowski prawnik Marcin Horowitz, jednak w czasach Wielkiego Kryzysu popadł w zadłużenie, a jego masą upadłościową niemal do czasu wybuchu II wojny światowej zarządzał Henryk Löwenhertz.

W l. 80 XIX w. przez Lubyczę poprowadzono linię kolejową, co w istotny sposób wpłynęło na rozwój gospodarczy miasta, powstały kolejne fabryki - konserw jarzynowych, zapalek i gorzelnia.

Istotny wpływ na rozwój miasta miała społeczność żydowska, która pojawiła się na jego terenie już w 1752 r. i stopniowo wzrastała. W 1880 r. 83 % mieszkańców Lubyczy stanowili

Żydzi, zaś w 1921 r. 91 %. Żydzi byli właścicielami niemal wszystkich domów w mieście. Pod koniec XVIII w. w pobliżu Rynku powstał zespół synagogałny składający się m.in. z bóżnicy i mykwy. W czasie II wojny światowej niemal całą ludność pochodzenia żydowskiego wymordowali Niemcy, a także wyburzyli budynki należące do gminy żydowskiej.

Dzieło zniszczenia Lubyczy dopełniło się w trakcie walk z UPA w 1946 r. w wyniku, których prawie całkowicie została zniszczona zabudowa miasta. Ocalały jedynie kościół, pałac, plebania i jeden dom. Pałac, częściowo spalony rozebrano ostatecznie w 1969 r.

(notka historyczna w oparciu o *Z. Pizun, R. Gawryś, Miasteczko Lubycza Królewska w czasach prywatnych właścicieli (1787-1939) [w:] Rocznik Tomaszowski 6, 2017)*

Machnów Stary – podobnie jak Kornie – Machnów należy do jednej z najstarszych miejscowości na terenie Gminy. Pierwszy raz został wymieniony w źródłach w 1388 r. jako jedna z kilku wsi nadanych Pawłowi Radzanowskiemu przez Władysława Jagiełłę. Po śmierci Pawła dobra odziedziczył jego syn, także Paweł – wojewoda bełski. W rękach Radzanowskich Machnów znajdował się do 1531 r., a następnie Andrzeja Niszczyckiego wojewody płockiego. Pod koniec XVI w. wieś znalazła się w posiadaniu Jana Komorowskiego. W kolejnych stuleciach właściciele nie zostali zidentyfikowani, dopiero w połowie XIX w. wymieniono Józefa Lityńskiego właściciela pobliskiej Wierzbicy, a następnie rodziny Korzeniowskich. Prawosławna cerkiew w Machnowie pierwszy raz odnotowana w 1472 r., z bliżej nieznanych przyczyn została opuszczona przed 1531 r., jednak już w 2 połowie XVI w. ponownie funkcjonowała jako greckokatolicka. W dokumentach pochodzących z 1761 r. określono jej wezwanie – Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Świątynia ta spłonęła w 1892 r., w jej miejscu wybudowano prowizoryczną drewnianą kaplicę, zastąpiono nową murowaną cerkwią konsekrowaną w 1904 r. Parafia istniała do 1947 r. to jest do wysiedlenia ludności ukraińskiej, stanowiącej niemal 100 % mieszkańców okolicznych miejscowości. Po 1947 r. cerkiew uległa zamianie na kościół rzymskokatolicki pw. św. św. Piotra i Pawła Apostołów, filialny parafii w Uhnowie, a po korekcie granicy polsko-radzieckiej od 1957 r. – parafii Lubyczy Królewskiej. W l. 1976-82 pełniła funkcję kościoła parafialnego, jednak po wzniesieniu w 1982 r. nowego kościoła w Machowie Nowym – powróciła do statusu kościoła filialnego. Podobnie jak w Korniach na terenie Machnowa nie odnotowano istnienia siedziby szlacheckiej, co zapewne było spowodowane funkcjonowaniem w ramach struktur większego klucza ziemskiego w tym przypadku wierzbickiego. W XIX w. odnotowano działalność folwarku usytuowanego w południowej części miejscowości, po którym obecnie zanikły ślady.

Mosty Male – niewielka wieś pierwszy raz wzmiankowana w 1470 r. Ponownie występuje w przekazach archiwalnych z 1532 r., gdzie odnotowano jej właściciela Andrzeja

Radzanowskiego, posiadacza dużego klucza dóbr z centrum w Wierzbicy. Kolejni znani właściciele Mostów Małych Niszycki wymieniony w 1578 r. oraz Jan Komorowski w 1589 r. W posiadaniu rodziny Komorowskich wieś znajdowała się do końca XVIII w., po czym stała się własnością rodziny de Mezer. W 1905 roku Mosty Małe sprzedał Sapiehom książę Władysław Giedroyc - właściciel miejscowości. W ich posiadaniu były do czasu reformy rolnej w 1944 r., a następnie przejęte na własność Skarbu Państwa. W XIX-wiecznym *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich* wzmiankowano dwór, gorzelnię i młyn, które jeszcze były naniesione na mapie WIG-u z 1937 r. Obecnie po budynkach brak jest śladów w terenie. Pierwsze wzmianki o drewnianej cerkwi greckokatolickiej pw. Opieki NMP w Mostach Małych pochodzą z 1761 r. Kolejna, wybudowana prawdopodobnie w XIX w., została spalona w 1917 r., jedyną pozostałością po jej istnieniu jest drewniana dzwonnica, usytuowana przy drodze do Hrebennego.

Nowosiółki Kardynalskie – pierwsza informacja o wsi pochodzi z 1439 r., gdy odnotowano Lukę z Nowosiedlec (nazwa tożsama dla późniejszych Nowosiółek). Z XV – i XVI – wiecznych rejestrów poborowych wynika, że do roku 1532 r. wieś zamieszkiwała szlachta zagrodowa posiadająca stosunkowo niewielkie grunty uprawne. Tuż przed tą datą całość znalazła się w posiadaniu Andrzeja Radzanowskiego, właściciela m.in. Wierzbicy, Mostów Małych, Machnowa, Kornia, i Tarnoszyna. W 2 poł. XVIII w. dobra były własnością starosty Józefa Lipskiego, a następnie jego spadkobierców – Stanisława i Jana. Kolejnym znanym właścicielem wsi był szambelan cesarsko-austriacki Jan Karnicki. W północnej części miejscowości znajdowała się niewielka drewniana cerkiew prawosławna, wzmiankowana w 1531 r., ponownie potwierdzoną w XVI – i XVII – wiecznych materiałach źródłowych, ze zmienioną przynależnością wyznaniową – greckokatolicką. Kolejna cerkiew wymieniona w 1761 r. nosiła wezwanie Soboru NMP i funkcjonowała do 2 poł. XIX w., po czym zastąpiono ją prawosławną cerkwią filialną, spaloną w 1944 r. Z nieistniejącej zabudowy warto odnotować działającą tu w 1841 r. greckokatolicką szkołę początkową oraz gorzelnię usytuowaną we wschodniej części miejscowości.

Nowosiółki Przednie – niewielka miejscowość, pierwszy raz wspomniana w dokumentach z 1531 r., w których wymieniono niejakiego Korczmińskiego, właściciela młyna oraz dwóch łąnów gruntów. Zapewne wieś należała do szlachty zagrodowej, gdyż w 1578 r. odnotowano na jej terenie Tokarskiego, Piotra Korczmińskiego i Melchiora Korczmińskiego, posiadających niewielkie ilości pól uprawnych. Brak informacji odnośnie późniejszych właścicieli Nowosiółek Przednich, aż do 1929 r., gdy Józef Seeligman posiadał 215 ha ziemi. W zachodniej części wsi znajdowała się parafialna, drewniana cerkiew greckokatolicka pw. Soboru NMP

wzmiankowana w 1696 r. Kolejna świątynia, jak wynika z opisów - jednokopułowa – wzniesiona w 1790 r., była w k. XIX w. filią prawosławnej parafii w Dyniskach. Rozebrano ją w 1956 r.

Siedliska – po raz pierwszy zostały wymienione w dokumentach pochodzących z 1447 r., jeszcze pod nazwą Stare Hrebenne, w związku z nadaniem wsi przez księcia bełskiego Władysława I – Iwaszkowi z Hrebenno. Pośród sporadycznie wymienianych w staropolskich dokumentach właścicieli miejscowości należy odnotować w 1571 r. Krzysztofa Siedliskiego. Kolejnym znanym z nazwiska właścicielem był Józef Komorowski, wzmiankowany w 2 poł. XVIII w. Na początku XIX wieku były własnością Parysów i Górskich, następnie Jabłonowskich. W 1874 r. dobra nabył książę Adam Sapieha, natomiast po jego śmierci przeszły na własność syna Pawła, a następnie wnuka, także Pawła, który posiadał je do czasu przejścia majątku na własność Skarbu Państwa w 1944 r. Cerkiew w Siedliskach pierwszy raz odnotowana w 1472 r. – wówczas jeszcze prawosławna - przez blisko trzy stulecia nie pojawia się w materiałach źródłowych. Dopiero z 1761 r. mamy wzmiankę o funkcjonowaniu w Siedliskach parafialnej cerkwi pw. Św. Mikołaja, rozebranej przed 1766 r. gdyż w tym czasie wybudowano nową również drewnianą. Obecna murowana cerkiew została wzniesiona w 1901 r. z fundacji Pawła Sapiehy. Adam Sapieha uczynił z Siedlisk centrum swych dóbr, dlatego też rozbudowę dotychczasowej siedziby dworskiej na bardziej reprezentacyjną budowlę, otoczoną rozległym parkiem. Twórcą projektu był Teodor Talowski, wzięty architekt krakowski, który także zaprojektował dworską kaplicę i drewnianą szkołę. Dwór i szkoła zostały spalone w 1944 r. przez oddziały UPA. W Siedliskach na pocz. XIX w. funkcjonowała fabryka fajansu, która działała do I wojny światowej. Produkcji zaniechano z przyczyn ekonomicznych, a budynek rozebrano.

Teniatyska – pierwsza wzmianka o Teniatyskach pochodzi z 1422 r., dotyczy jednak młyna *Teniatyszcze* należącego do Jakuba i Miczka Wołochów, a nie samej miejscowości. Potwierdzenie istnienia wsi mamy dopiero pół wieku później w 1472 r., gdy znajdowała się w gestii wojewody bełskiego. Pośród istotnych informacji dotyczących Teniatysk warto napomknąć o nadaniu w 1744 r. ziemi we wsi żołnierzom piechoty łanowej braciom Illkowi i Wasylowi Pilipowiczom. Pod koniec XVIII w. Teniatyska należały do Maurycego Łosia. Pierwsze wzmianki o drewnianej, greckokatolickiej cerkwi pochodzą z 1573 r. Przed 1754 r. została rozebrana, natomiast w jej miejscu wzniesiono nową, z fundacji króla, również drewnianą pw. Św. Demetriusza. Po wysiedleniu ludności pochodzenia ukraińskiego w 1947 r. świątynia została opuszczona i poddała w ruinę, z czasem została rozebrana, a pozostałe po niej elementy konstrukcyjne złożone na tutejszym cmentarzu. Cerkwi

towarzyszyła drewniana dzwonnica, wybudowana tym samym czasie, którą w 1990 r. translokowano do Kniaż (ob. Lubyczy Królewskiej). Z nieistniejącej zabudowy warto odnotować drewnianą szkołę początkową, należącą do grekokatolików.

Wierzbica – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, pierwszy raz wzmiankowana w 1388 r., w związku z nadaniem jej przez króla Władysława Jagiełłę - Pawłowi Radzanowskiemu. W rękach rodziny Radzanowskich i ich spadkobierców Wierzbica znajdowała się niemal do końca XVI w. Odnośnie kolejnego stulecia brak jest wiadomości dotyczących właścicieli. Dopiero w k. XVIII w. dysponujemy informacją, że stanowiła własność Józefa Lityńskiego h. Sas, podstarościego sądowego bełskiego, po którym majątek odziedziczyli synowie Ignacy i Wojciech, a po nich Stefan Jan Lityński, żonaty z Rozalią (Różą z Paparów). Wg tradycji rodzinnej ok. 1846 r. miał on zbudować (lub przebudować ?) murowany dwór otoczony parkiem. Po Stefanie dziedziczył syn - Józef Gabriel z żoną Eufrozyną z Szembeków, którzy posiadali także kilka sąsiednich miejscowości m.in. Machnów. Po nich majątek odziedziczyła córka Maria Józefa Lityńska zamężna za Adamem Romerem h. Jelita. Z ich dwojga dzieci syn - Stefan Józef Romer (1907 – 1990) był ostatnim właścicielem Wierzbicy. W okresie międzywojennym Stefan Romer podjął szereg działań mających na celu unowocześnienie funkcjonowania założenia dworskiego m.in. przez elektryfikację powiązaną z działalnością turbiny w młynie położonym po drugiej stronie drogi prowadzącej przez wieś. Cerkiew w Wierzbicy po raz pierwszy została odnotowana w 1531 r., jej istnienie – jako grekokatolickiej potwierdzają źródła z 1578 r. i 1620 r. Brak informacji odnośnie statusu administracyjnego cerkwi, dopiero z 1761 r. pochodzi przekaz, że była parafialną. W 1887 r. wybudowano nową filialną świątynię, prawosławną typu trójkopułowego, opuszczoną po 1947 r., która zawaliła się w 1992 r.

5.2.3 Zabytki nieruchome

Urbanistyka i ruralistyka:

Jedynym układem urbanistycznym na terenie Gminy było założenie przestrzenne Lubyczy Królewskiej ukształtowane w trakcie lokacji miasta. Niestety nie dysponujemy materiałami archiwalnymi pozwalającymi na prześledzenie rozwoju przestrzennego miasta. Brak dokumentu lokacyjnego, skąpość przekazów kartograficznych oraz późniejsze zniszczenia miasta powodują, iż podstawą do rozważań na ten temat jest jedynie plan miasta z 1854 r. Z analizy powyższego planu wynika, że układ urbanistyczny został nanizany na późnośredniowieczny trakt handlowy prowadzący z Lublina do Lwowa. Podstawowy element założenia przestrzennego czyli prostokątny rynek był oparty o tenże trakt, który wpadał w jego

płd.-zach. narożnik, a wybiegał środkiem południowej pierzei. Poza blokami przyrynkowymi czytelne są na wspomnianym planie miasta bloki tylne, jednak pozbawione regularności bloków przyrynkowych. Rozwój przestrzenny miasta szedł w dwóch kierunkach, z których zasadniczym był wschodni, tam też powstała nieregularna siatka ulic oraz zachodni w stronę Kniaż.

Układy ruralistyczne występujące na terenie gminy są mało urozmaicone. Podstawowym układem był jednodrożnicowy, z jednostronną lub obustronną, rozluźnioną zabudową, wpisaną niekiedy w łagodny stok naturalnie ukształtowanego wzgórza.

Architektura sakralna:

Obecnie istniejącą cerkiew parafialną, greckokatolicką p.w. św. Mikołaja w **Hrebennem** wybudowano 1685 r. W 1797 r. przebudowano babiniec (data na nadprożu otworu wejściowego), a także prezbiterium, dostawiając je na słupy do zrębowej części środkowej. Przy czym wg J. Góraka prezbiterium mogło być zamknięte pierwotnie poligonalnie i dopiero w 1872 r. przy dostawianiu małej murowanej zakrystii od północy zamknięto je ścianą prostą. W 1958 r. położono nowe pokrycie gontowe na kopułach. W 1976 r. kopuły pokryto blachą. W 1965 r. reaktywowano parafię greckokatolicką. Świątynia jest orientowana. Pierwotnie cała miała konstrukcję wieńcową, po remontach z XVIII i XIX w. babiniec i prezbiterium dostawiono do nawy konstrukcji słupowej. Cerkiew jest trójdzielna, trójkwadratowa i trójkopułowa, z nawą dwukrotnie przewyższającą wielkości prezbiterium i babinia. Do północnej ściany prezbiterium jest dostawiona kwadratowa zakrystia, kryta pulpitem, podczas, gdy kopuły są ośmiopłaciowe, na tamburach z pendentywami, zwieńczone latarniami. Przy zachodniej ścianie nawy chór śpiewaczy wsparty na dwóch słupach, dostępny zewnętrznymi schodkami. Cerkiew obiegają soboty wsparte rysiami i płatewkami na zastrzałach. Wg atrybucji zastosowanej przez J. Góraka cerkiew należy do typu bełskiego. We wnętrzu nawa wydzielona od babinia i prezbiterium płasko przykrytymi przejściami. Ściany i czasze kopuł oszalowane z resztkami polichromii. Wewnątrz jest zachowany niekompletny ikonostas. Poza cerkwią w skład zespołu cerkiewnego wchodzi drewniana XVIII – wieczna dzwonnica, konstrukcji słupowej, typu izbicowego oraz murowana bramka wejściowa z XIX w. Całość otacza dawny cmentarz przycerkiewny.

W 1910 r. w **Korniach** wybudowano, w miejscu XVIII-wiecznej, drewnianej cerkwi nową murowaną (data nad wejściem głównym). Jest to budowla trójdzielna, na planie krzyża greckiego, z prezbiterium zamkniętym poligonalnie i kopułą nad transeptem, zwieńczoną sygnaturką. Kopuła na ośmiobocznym tamburze, którego ścianki są zwieńczone

niewyodrębnionym, prostymi szczycikami. Otwory półkoliste, w tym w zakończeniu ramion transeptu biforyjne z oculusem. Ramiona kryte dwuspadowo, z niewyodrębnionymi szczytami. Całość elewacji korpusu oraz tambur wieńczy fryz arkadkowy. Styl budowli bizantynizujący, nazywany też neoukraińskim. We wnętrzu fragmenty polichromii z wizerunkami św. Włodzimierza i św. Olgi. Od 1947 r. – po wysiedleniu ludności ukraińskiej świątynia przez wiele lat była opuszczona. Od l. 80 XX w. po remoncie użytkowana jako rzymskokatolicki kościół filialny, parafii w Machnowie Nowym, bez wprowadzania zmian w bryle, jak i wnętrzu, poza usunięciem carskich wrót. Cerkwi towarzyszy dzwonnica wzniesiona w XVIII w., zapewne z wcześniejszą drewnianą cerkwią z 1776 r. Drewniana konstrukcji słupowej, w typie izbicowym. Na belce w dolnej kondygnacji wyryta jest data „1937” – co odpowiada dacie renowacji z okresu międzywojennego.

Na cmentarzu parafialnym w **Lubyczy** znajduje się dzwonnica wybudowana w 1745 r. razem z cerkwią. Pierwotnie była usytuowana w Teniatyskach. Tamtejsza cerkiew od 1945 r. nie użytkowana, stopniowo popadała w ruinę, aż do jej rozebrania i złożenia na cmentarzu. Natomiast znajdującą się w dobrym stanie dzwonnice translokowano w 1990 r. do Kniaź (ob. Lubyczy Królewskiej) i ustawiono w miejscu uprzednio istniejącej cerkwi, rozebranej w 1988 r. Dzwonnica jest usytuowana niemal w centrum cmentarza. Konstrukcji słupowo-ramowej, na podwalinie z belek dębowych i kamieni. Kondygnacja dolna częściowo otwarta, z zadaszeniem na zastrzałach, pokrytym gontem. Kondygnacja górna izbicowa, nadwieszona, oszalowana pionowo deskami do 2/3 wysokości. Powyżej pas arkadowania. Dzwonnica przykryta jest dachem czterospadowym, pobitym gontem, zwieńczona sterczyną z żelaznym krzyżem. We wnętrzu schody drabiniaste do izbicy z dzwonami.

Parafia prawosławna na terenie **Siedlisk** powstała przed 1472 r. Po 1596 r. związana z grekokatolikami. Pierwsze świątynie były drewniane. Ostatnia wybudowana została w 1831 r., jej pozostałości (fundamenty) zachowały się w pd. - wsch. części parceli. Obecnie istniejąca cerkiew została ufundowana w 1901 r. przez Pawła Sapiehę, który osiedlił się w Siedliskach w 1891 r. Pomoc przy fundacji udzielili również: proboszcz Hrebennego – Bohdan Łomnicki oraz prowizorzy Dymitr Fedus, Michał Pańczak i Eliasz Fedus. Projekt świątyni przypisywany jest arch. Wasylowi Nahirnoho. Według napisu jaki znajdował się na metalowej tablicy fundacyjnej, cerkiew ukończona została w 1902 r., jej budowniczym był Piotr Buśko z Krupca oraz parafianie. W 1947 r. przejęta przez kościół rzymsko – katolicki. Na początku l. 90 XX w. opuszczona. W 2000 r. stała się własnością archidiecezji przemysko–warszawskiej obrządku greko– katolickiego, a następnie przekazana parafii tegoż wyznania w Hrebennem. Murowana z cegieł, obustronnie tynkowana. Cerkiew założona jest na planie krzyża greckiego, z

trójbocznie zamkniętym prezbiterium, które ujęte jest po bokach prostokątnymi zakrystiami Nawa, prezbiterium i boczne ramiona tej samej wysokości, nakryte dwuspadowymi dachami, dach nad prezbiterium zamknięty trójpołaciowo. Na skrzyżowaniu nawy ze skrzydłami bocznymi kopuła osadzona na ośmiobocznym bębnie, w którym półkoliście zamknięte okna. Kopuła zwieńczona arkadowo otwartą, ośmioboczną latarnią, na której krzyż osadzony na kuli. Zakrystie niższe nakryte dwupołaciowymi dachami. Cerkwi towarzyszy dzwonnica wybudowana w 1831 r. razem z uprzednią świątynią, którą rozebrano w 1901 r., a w jej miejscu wzniesiono obecną, murowaną. Dzwonnica jest usytuowana w płd.-zach. narożniku cmentarza przycerkiewnego, na planie kwadratu, drewniana, dwukondygnacyjna. Konstrukcji słupowo-ramowej, na podwalinie z belek dębowych, umieszczonych na kamiennej podmurówce (z wapienia i skamieniałych drzew).

W **Wierzbicy** na terenie dawnego cmentarza przycerkiewnego, wybudowano w 1860 r. małą kaplicę grobową rodziny Lityńskich, będących w XVIII-XIX w. właścicielami Wierzbicy. Kaplica jest murowana z cegły, otynkowana, założona na krzyżu greckim o b. skróconych ramionach, przykryta baniastą kopułą z ażurową latarnią, pobita blachą. Do płn.-wschodniego naroża dostawiona jest dobudówka kryta pulpitowo, pełniąca funkcję zakrystii, w okresie doraźnego kultowego użytkowania kaplicy – do czasu wystawienia nowszej kaplicy rzymskokatolickiej.

Obecnie istniejąca murowana cerkiew w **Żurawcach** została wybudowana w 1912 r., w miejscu uprzedniej drewnianej. Autor projektu jest nieznany. W 1947 r. cerkiew została przekazana kościołowi katolickiemu, który początkowo utworzył w Żurawcach filię parafii w Lubyczy Królewskiej. W 1997 r. filię przekształcono w parafię pw. Krzyża Św. Od czasu budowy świątynia przetrwała bez zasadniczych zmian. Cerkiew jest murowana z cegieł ceramicznych pełnych, obustronnie tynkowanych. Założona na planie krzyża greckiego, z półkoliście zamkniętym prezbiterium, flankowanym zakrystiami. Nawę poprzedza babiniec. Bryła rozczłonkowana, nawa i transept nakryte dachami dwuspadowymi, prezbiterium dwuspadowym, przechodzącym w trójpołaciowy. Kopuła przekryta na zewnątrz dachem ośmiopołaciowym, zwieńczonym baniastym hełmem, z czterema wieżyczkami u nasady.

Architektura rezydencjonalna:

W **Hrebennem** - po przejściu wsi na własność Sapiehów, przebudowano dotychczas istniejący dwór nadając mu bardziej reprezentacyjny charakter. Wokół dworu powstał wówczas park o charakterze ozdobnym, do którego prowadziła aleja wysadzana wysokimi drzewami. Po 1889 r. Sapiehowie wybudowali nowe założenie rezydencjonalne w Siedliskach, co

spowodowało obniżenie rangi majątku w Hrebennem do roli folwarku. Pewne zmiany jednak nastąpiły, rozbudowano stawy oraz przekształcono zieleń wokół dworu w park krajobrazowy. Do czasu II wojny światowej zespół przetrwał bez większych zmian. W 1944 r. oddział UPA wysadził dwór oraz zniszczył zabudowania gospodarcze. Pozostałe fragmenty dworu rozebrano w l. 50 XX w. W tym samym czasie przez park przeprowadzono linię kolejową, natomiast pozostałości zieleni komponowanej podzielono na działki dla rolników. Jeszcze w l. 80 XX w. na terenie działki należącej do Mariana Stopy zachowały się fundamenty dworu i piwnica obecnie nieistniejące. Zachowane relikty zespołu – przebudowane stawy i pojedyncze drzewa nie przedstawiają obecnie wartości zabytkowej.

Pierwszy dwór w **Siedliskach** - odnotowany w XVI w. (prawdopodobnie o obronnym charakterze) - wybudowany z inicjatywy Dzieduszyckich, został rozebrany w 1901 r. (natomiast materiał z rozbiórki przeznaczono na budowę cerkwi i kaplicy dworskiej). Dworowi towarzyszył XVIII – wieczny park krajobrazowy, powstały na bazie wcześniejszego barokowego założenia. W XVIII w. dwór rozbudowano, podobnie jak część gospodarczą m.in. ze stajniami oraz wozownią. Na pocz. XIX w. w południowej części zespołu wybudowano fabrykę fajansu działającą do czasów I wojny światowej. Do l. 70 XIX w. wielokrotnie zmieniali się właściciele, majątek należał m.in. do Parysów, Górskich i Jabłonowskich. W 1874 r. dobra nabył książę Adam Sapieha, który jednak nie zdążył wprowadzić wielu zmian w zespole. Te nastąpiły po przejściu na własność Pawła Sapiehy, z inicjatywy którego przekształcano założenie m.in. drewniany dwór oraz powstały dwa nowe obiekty - kaplica dworska i szkoła. Dzieła te są przypisywane znanemu krakowskiemu architektowi Teodorowi Talowskiemu, co jednak nie znajduje potwierdzenia w dokumentach i analizach porównawczych. Ponadto przekomponowano wówczas park; wprowadzono nowe nasadzenia, przekształcono układ alejek, nadając mu naturalistyczny charakter. Ponadto w jego obrębie założono korty tenisowe. Pierwszy dwór i park zostały zdewastowane przez Armię Radziecką w 1941 r. Dzieła zniszczenia dokonał w lipcu 1944 r. oddział UPA, spalono wówczas dwór i budynki gospodarcze. W wyniku tych działań obiekty dworskie przestały istnieć, zachowała się jedynie murowana kaplica przekształcona na kościół rzymskokatolicki oraz kamienna studnia na terenie parku.

Wierzbica w k. XVIII w. stanowiła własność Józefa Lityńskiego, podstarościego sądowego bełskiego, po którym majątek odziedziczyli synowie. Wg tradycji rodzinnej wnuk Józefa - Stefan Jan - ok. 1846 r. zbudował (lub przebudować?) dwór murowany otoczony parkiem. Po Stefanie dobra dziedziczył jego syn Józef Gabriel, a po nim córka Maria Józefa Lityńska zamężna za Adamem Romerem. Z ich dwojga dzieci syn Stanisław Józef Romer (1907

– 1990) był ostatnim właścicielem Wierzbicy. Przed 1914 r. Adam Romer nadbudował piętro nad środkową częścią dworu i przekształcił ją w stylu historyzującym. Pierwsza wojna światowa przerwała prace ukończone dopiero w 1925 r. Dwór uzyskał wówczas kształt jak obecnie, wyjąwszy przykrycie części środkowej dachem mansardowym. Dwór jest murowany, parterowy, 9-osiowy. Część środkowa na szerokość 3 osi jest piętrowa, kryta obecnie dachem dwuspadowym, rozczłonkowana wielkoporządkowymi pilastrami o przestylizowanych jońskich kapitelach. W fasadzie znajduje się tu dwukondygnacyjny portyk filarowy, a w elewacji ogrodowej pseudoryzalit, z małym parterowym przedsionkiem z tarasem. Pod koniec II wojny dwór został spalony przez UPA. Po 1945 r. dworsko-parkowym objął PGR Machnów Nowy. W l. 1975/8 dwór wyremontowano na cele biurowe; obecnie własność prywatna, nieużytkowany. Usytuowane niegdyś po bokach dworu oficyna i budynek kuchni nie istnieją.

Zieleń komponowana i wody

W Wierzbicy zachował się park krajobrazowy o pow. 6 ha, posiadający ozdobną część z pocz. XX w., z kolistym gazonem przed frontem dworu. Na jego terenie pośród cenniejszych okazów drzewostanu zachowały się sosny amerykańskie i lipy drobnolistne.

W Siedliskach szczątkowo zachowało się założenie parkowe będące konglomeratem elementów baroku, XVIII – wiecznego parku krajobrazowego oraz zmian wprowadzonych na początku XX w. (nowych nasadzeń, nowego układu alejek, a także powstałych w jego obrębie kortów tenisowych). Park został zdewastowany w 1941 r. przez Armię Radziecką, a dzieła zniszczeń dopełnił brak właściwej opieki ze strony późniejszych właścicieli.

Budynki przemysłowe i użyteczności publicznej:

Na terenie Gminy nie występują obiekty przemysłowe i użyteczności publicznej objęte ochroną konserwatorską.

Budynki mieszkalne:

Na terenie Gminy nie występują budynki mieszkalne objęte ochroną konserwatorską.

Cmentarze i miejsca pamięci:

Cmentarz w **Hrebennem**, pierwotnie grekokatolicki, został założony poza zabudową Hrebennego w XIX w., usytuowany jest na leśnej polanie, przy drodze do Korniów; od 1947 r. użytkowany także przez rzymskich katolików. Założony na czworoboku o pow. ok. 0,8 ha, bez podziału na kwatery, groby w rzędach, skierowane ku wschodowi. Ogrodzony jest siatką na

metalowych słupkach. W obrębie cmentarza znajduje się murowany budynek gospodarczy, kryty dwuspadowo eternitem oraz na środku mały murowany budynek kryty dwuspadowo – będący zapewne niegdyś kaplicą grobową. Zachowało się blisko 50 kamiennych krzyży ustawionych bez postumentów w ziemi. Krzyże mające kształty łacińskich lub prawosławnych, częstokroć były dekorowane płaskorzeźbioną figurą Chrystusa i dwóch Marii, pochodzą z warsztatów kamieniarskich w Bruśnie. Najstarszy nagrobek z czytelną inskrypcją pochodzi z 1866 r. Oprócz krzyży kamiennych występują też nagrobki żeliwne, w tym z 1898 r. z figurką dziecka. Ponadto znajdują się tu groby wojskowe z 1918 i 1947 r., krzyż upamiętniający 1000-lecie chrztu Rusi oraz b. wysoki prosty drewniany krzyż misyjny na postumencie z cegły, dominujący na polanie.

Na terenie **Kniaź** zachowały się trzy cmentarze:

1. Najstarszy cmentarz grekokatolicki powiązany jest z cerkwią pw. Św. Paraskiewy, wybudowaną w 1806 r., usytuowaną w zachodniej części miejscowości, poza zabudową, na wzgórzu, porośniętego niewielkim kompleksem leśnym. Założony na planie nieregularnego czworoboku o pow. ok. 0,36 ha, bez podziału na kwatery, z grobami ustawionymi rzędowo, skierowanymi ku wschodowi i zachodowi. Nieogrodzony. Obecnie zamknięty. Na jego terenie zachowało się ponad 80 kamiennych krzyży. W większości mają formę prostych krzyży ustawionych bez postumentów na ziemi lub na kamiennych płytach w kształcie koła. Wszystkie nagrobki pochodzą z warsztatów kamieniarskich w Bruśnie, nieliczne posiadają typową dekorację w formie płaskorzeźbionych figur Matki Boskiej i św. Jana Ewangelisty u stóp krzyża. Innym charakterystycznym motywem warsztatów są ramiona zakończone trójliściem. Najstarszy nagrobek z czytelną inskrypcją pochodzi z 1828 r. Ponadto na cmentarzu zachowała się grupa licząca 15 krzyży na postumentach i słupach. Do odnotowania nagrobek Tomasza Chazybela CK Woysk Porucznika zm. 1833 r.
2. Cmentarz grekokatolicki tzw. nowy został założony pod koniec XIX w., usytuowany jest w zachodniej części miejscowości, poza zabudową na skraju niewielkiego zagajnika. Założony na planie wydłużonego czworoboku o pow. ok. 0,63 ha, bez podziału na kwatery, z rzędowo ustawionymi grobami skierowanymi ku wschodowi. Ogrodzony jest fragmentarycznie zachowanym sztachetowym płotem. Użytkowany był do 1947 r. Obecnie zamknięty. Na jego terenie zachowało się ok. 100 kamiennych i żeliwnych krzyży. Najstarszy nagrobek z czytelną inskrypcją pochodzi z 1898 r. W większości mają formę prostych krzyży ustawionych bez postumentów w ziemi lub na niskich cokołach. Licznie występują nagrobki z warsztatów kamieniarskich w Bruśnie, z charakterystyczną dekoracją w formie płaskorzeźbionych figur Matki Boskiej i św. Jana Ewangelisty u stóp krzyża. Innym typowym motywem dekoracyjnym

są trójkątne tympanony z akroterionami i wolutami. Ponadto na cmentarzu zachowała się grupa licząca ok. 10 ludowych figur nagrobnych ukazujących Najświętszą Marię Pannę Niepokalaną Poczętą. Na jednej z rzeźb jest czytelna sygnatura rzeźbiarza „S. Daniś Bruśno St”

3. Cmentarz grekokatolicki tzw. nowy został założony w połowie XIX w., jako kontynuacja cmentarza przy cerkwi. Usytuowany jest w zachodniej części miejscowości, na skraju zabudowy, w pobliżu cmentarza komunalnego i cmentarza grekokatolickiego starego Założony na planie pięcioboku o pow. ok. 0,32 ha, bez podziału na kwatery, z rzędowo ustawionymi grobami skierowanymi ku wschodowi. We wschodniej części znajdują się nagrobki wojenne. Otoczony jest metalowym ogrodzeniem z modularnych przęseł na podmurówce. Po 1947 r., aż do 1972 r. nekropolia była użytkowana również przez rzymskich katolików. Na jego terenie zachowało się ok. 30 kamiennych krzyży sprzed 1945 r. umieszczonych bezpośrednio na ziemi lub na postumentach lub na słupach. Znaczna część z nich posiada skromną dekorację w formie wolut, uskokowych gzymsów, trójlistnie zakończonych ramion.

Cmentarz w **Korniach**, przyległy od wschodu bezpośrednio do otoczenia cerkwi, pochodzi zapewne z poł. XVIII w. Przez cały okres powojenny użytkowany przez grekokatolików. Cmentarz zajmuje wydłużony czworobok o pow. 0,5 ha, bezkwaterowy, groby w rzędach, zwrócone ku wschodowi. W centrum usytuowana jest murowana domkowa kaplica grobowa Zariecznych z okresu międzywojennego. Założona prostokącie kryta dachem dwuspadowym, z półkolistym otworem wejściowym w pasmowej archiwolcie, także lizeny na narożach. Niedawno wierni obrządku wschodniego uporządkowali teren cmentarza, który także otoczono betonowym ogrodzeniem. Niestety przy okazji wycięto liczny starodrzew, w wyniku czego najstarsze drzewa to jesiony o średnicy ok. 50 cm. Nagrobki, zachowane w ilości ok. 40 sztuk, w przewadze są to kamienne krzyże z warsztatów bruśnieńskich o charakterze ludowym. Wśród nich krzyż na trójstopniowym stylobacie z figurą Chrystusa Ukrzyżowanego datowany na XVIII w. Jednakże najstarszy nagrobek z czytelna inskrypcją zachował się z 1867 r. Na cmentarzu pomnik wystawiony w 50 rocznicę akcji „Wisła” i mogiła 6 mieszkańców zamordowanych przez NKWD 22.05.1945 r.

Początki cmentarza w **Lubyczy** (d. Kniaziach) należy łączyć z budową drewnianej cerkwi pw. Św. Paraskewii w 1785 r., po zakończeniu której w pobliżu powstała nekropolia. Ostatnią cerkiew rozebrano w 1988 r., natomiast w jej miejscu postawiono dzwonnice translokowaną z Teniatysk. Cmentarz nadal jest cmentarzem czynnym, jakkolwiek pochówki na nim odbywają się sporadycznie. Na cmentarzu nie występuje podział na kwatery, nagrobki są usytuowane w rzędach. Starsze nagrobki są skoncentrowane wokół podwalin dawnej cerkwi oraz we wschodniej części. W zachodniej i częściowo południowej części ogrodzenia

zachowały się kamienne słupy z historycznego ogrodzenia z pocz. XX w. Na cmentarzu zachowała się liczna grupa ok. 130 nagrobków pochodzących z warsztatów bruśnieńskich. Najstarsze z nich mają formę prostych krzyży stylizowanych na maltańskie, umieszczonych bezpośrednio na ziemi lub podstawach niejednokrotnie z d. kamieni młyńskich. Drugą grupę stanowią nagrobki z 4 ćw. XIX w. zdobione figurą Ukrzyżowanego i dwoma postaciami u podstawy krzyża. Ponadto zachowało się kilka nagrobków figuralnych przedstawiających Najświętszą Marię Pannę, jeden z nich jest sygnowany przez P. Libickiego, rzeźbiarza z Bruśna. Trzecią grupę stanowią krzyże na rozbudowanych postumentach pochodzące z lat 1900-1939. Warto także odnotować trzy kamienne krzyże z inskrypcjami w języku niemieckim, które należy przypisać niemieckim urzędnikom. Najstarszy zachowany nagrobek z czytelną inskrypcją pochodzi 1803 r.

Cmentarz komunalny w **Lubyczy Królewskiej** został założony w 1972 r. Usytuowany jest poza zabudową miejscowości, w jej zachodniej części, w pobliżu drogi do Tomaszowa. Założony na planie prostokąta o pow. 1 ha, z czytelnym podziałem na kwatery. Podzielony jest na dwie nierówne części szeroką alejką wyłożoną kostką brukową. Od frontu ogrodzony jest metalowym płotem rozpiętym na ceglanych filarkach, z pozostałych stron siatką. Na terenie nekropolii nie znajdują się groby osób o historycznym znaczeniu.

W dniach 9-11 września 1914 r. miała miejsce bitwa pod Lubyczą Królewską i Dębami, stoczona pomiędzy V i XVII Korpusem wojsk rosyjskich oraz 4 Dywizją Piechoty, 13 Dywizją Landwery, 2 Dywizją Kawalerii, 8 Dywizją Piechoty, 9 Dywizją Kawalerii i 10 Dywizją Kawalerii Honvedu wojsk austro-węgierskich. Dwudniowe walki zakończyły się wycofaniem wojsk austro-węgierskich za linię Sanu. Początkowo poległych chowano w pojedynczych mogiłach, w różnych miejscach, dopiero po wyparciu Rosjan i przesunięciu linii frontu na wschód, w czerwcu 1915 r. Austriacy utworzyli w Lubyczy Królewskiej zbiorowy cmentarz wojenny. Według szacunkowych danych pogrzebano na nim 250-300 żołnierzy obu armii, w zbiorowych mogiłach. W centralnej części byli chowani oficerowie, po lewej żołnierze z armii austro-węgierskiej, po prawej zapewne z armii rosyjskiej. W 2015 r. cmentarz oznakowano drewnianym krzyżem, w 2016 r. ogrodzono drewnianym ogrodzeniem i ustawiono tablicę informacyjną.

Cmentarz żydowski w **Lubyczy Królewskiej** powstał zapewne w 2 poł. XVIII w. wraz z utworzeniem zespołu synagogałnego. Pierwsze potwierdzenie źródłowe istnienia nekropolii pochodzi z przekazów kartograficznych – mapy W. Zielińskiego z 1852 r. oraz mapy katastralnej z 1854 r. Założony na planie wydłużonego czworoboku, pierwotnie zajmował powierzchnię ok. 0,37 ha. Na jego terenie znajdowały się dwa murowane obiekty – dom

przedpogrzebowy oraz ohel (?). W bliżej niesprecyzowanym czasie został powiększony i miał ok. 047 ha. W okresie międzywojennym cmentarz był ogrodzony kamiennym murem. W czasie II wojny światowej nekropolia została zdewastowana przez Niemców, część macew wykorzystano do utwardzenia dróg. W 1942 r. Żydów zamieszkujących Lubyczę wywieziono do obozu zagłady w Bełżcu. Po 1945 r. cmentarz był opuszczony. Nielicznie zachowane macewy, niejednokrotnie były używane przez mieszkańców do celów budowlanych. Jedna ocalała macewa oraz fragmenty dwóch zostały przekazane do muzeum szkolnego w Lubyczy. W l. 80 XX w. część miasta, w której znajdował się cmentarz zniwelowano, przekopano, zmieniono układ przestrzenny, a następnie podzielono na działki budowlane, sukcesywnie zabudowywane domami jednorodzinnymi.

Cmentarz greckokatolicki w **Machnowie Starym**, początkowo funkcjonujący przy cerkwi, w początkach XIX w. został przeniesiony poza zabudowę wsi ok. 200 m w kierunku północnym, przy drodze do Machowa Nowego. Zajmuje niewielki czworoboczny obszar o powierzchni 0,3 ha, bez podziału na kwatery, groby w rzędach, skierowane ku zachodowi. Na cmentarzu znajduje się ok. 40 nagrobków kamiennych, całych i porozbijanych na części żeliwne ogrodzenie. Nagrobki pochodzą z bruśnieńskich warsztatów kamieniarskich. Cmentarz jest gęsto porosły krzewami, przetrzebionymi w l. 1980 oraz przy (niefachowym) porządkowaniu cmentarza, w trakcie którego z ułamków nagrobków ułożono rodzaj alejki wyprowadzającej od bramki na osi w głąb, gdzie nowszy krzyż poświęcony Janowi Pawłowi II. Ogrodzenie od strony drogi z metalowych pręseł, z pozostałych stron z metalowej siatki na słupach. W wejściu nad rowem położone betonowe płyty.

Cmentarz greckokatolicki w **Mostach Małych** został założony w 1 poł. XIX w. Jego powstanie należy wiązać z funkcjonowaniem cerkwi parafialnej pw. Opieki NMP, odnotowanej w 1761 r. Cerkiew została spalona na początku XX w., w jej miejscu wzniesiono w 1917 r. kaplicę spaloną w 1944 r. Cmentarz ma układ nieregularnego wieloboku o pow. ok. 0,5 ha, bez czytelnego podziału na kwatery, ogrodzony jest metalową siatką na podmurówce. Groby w rzędach, skierowane ku wschodowi. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1855 r. Na jego terenie zachowało się ok. 50 krzyży umieszczonych bezpośrednio na ziemi, z ramionami zakończonymi prosto lub trójlistnie, zwykle dekorowanych figurką Chrystusa lub Matki Bożej. Ponadto należy wyróżnić grupę ok. 30 krzyży na słupach, zdobionych uskokowymi gzymsikami, trójkątnymi tympanonami, z rozetami na krzyżach. Wspomniane krzyże należy wiązać z warsztatem kamieniarskim w Bruśnie. W centrum jest posadowiony znacznych rozmiarów metalowy krzyż, obok którego ustawiono ołtarz polowy.

Cmentarz grekokatolicki w **Nowosiółkach Kardynalskich** powstał w 1 poł. XIX w., usytuowany jest poza zabudową, przy drodze do Machnowa, na południe od wsi. Założony na planie zbliżonym do kwadratu o pow. ok. 0,25 ha, bez podziału na kwatery, z grobami ustawionymi rzędowo i skierowanymi ku wschodowi. Nekropolię użytkowano do końca l. 30 XX w. Obecnie jest zamknięta. Na terenie cmentarza zachowało się ok. 15 kamiennych nagrobków. W większości nagrobki mają formę prostych krzyży ustawionych bez postumentów w ziemi lub na niskich cokołach, częstokroć zdobione charakterystyczną dla warsztatów kamieniarskich w Bruśnie figurą ukrzyżowanego Chrystusa, wiszącego na krzyżu ze schematycznie opracowanym trójlistnym zakończeniem ramion. Nielicznie występują krzyże żeliwne na kamiennych słupach. Najstarszy nagrobek z czytelną inskrypcją pochodzi z 1883 r. Pochowano w nim Michasia Skarbka Borowskiego. Całość cmentarza porośnięta jest młodym zagajnikiem, pochodzącym z samosiewów. Nieogrodzony.

Powstanie w **Nowosiółkach Przednich** cmentarza grekokatolickiego należy wiązać z budową cerkwi, co miało miejsce w 1790 r. Usytuowany jest poza zabudową, przy drodze do Dynisk Nowych, na północny - wschód od miejscowości. Ma kształt rombu o pow. ok. 0,27 ha, bez podziału na kwatery, z grobami ustawionymi rzędowo i skierowanymi ku wschodowi. Nekropolię użytkowano do końca l. 30 XX w. Obecnie jest zamknięta. Na terenie cmentarza zachowało się ok. 20 kamiennych nagrobków. W większości nagrobki mają formę prostych krzyży ustawionych bez postumentów w ziemi lub na niskich cokołach, częstokroć zdobionych charakterystyczną dla warsztatów kamieniarskich w Bruśnie figurą ukrzyżowanego Chrystusa, wiszącego na krzyżu ze schematycznie opracowanym trójlistnym zakończeniem ramion. Nielicznie występują krzyże żeliwne na kamiennych słupach. Najstarszy nagrobek z czytelną inskrypcją pochodzi z 1865 r. Pochowano w nim Stefana Ptaszyńskiego wraz z żoną i córką. Cmentarz otoczony niskim wałem ziemnym, porasta młody zagajnik z samosiewów.

Cmentarz parafialny greckokatolicki w **Siedliskach** założono pod koniec XVIII w. lub na pocz. XIX w. Po II wojnie światowej przekazany go nowoutworzonej parafii rzymskokatolickiej, którą ulokowano w dawnej kaplicy Sapiehów. Cmentarz ma kształt czworoboku o pow. 0,62 ha, bez czytelnego podziału na kwatery. Całość jest ogrodzona metalową siatką na betonowych słupkach. W centrum cmentarza, na wyniesieniu, znajduje się współczesna niewielka, drewniana kapliczka. Na terenie cmentarza zachowało się ponad 70 kamiennych i żeliwnych nagrobków sprzed II wojny światowej. Pośród nagrobków można wyróżnić trzy grupy; najstarszą reprezentują krzyże proste lub maltańskie, pozbawione dekoracji, pokryte inskrypcjami na całej powierzchni. Do grupy pośredniej zaliczamy krzyże umieszczone bezpośrednio na ziemi, z pionową belką, rozszerzoną w dolnej części, najczęściej

zdobione płaskorzeźbioną figurą Ukrzyżowanego, aniołkami i rozetami. Trzecia grupa najmłodsza to krzyże na słupach i postumentach, podkreślonych skromnym, uskokowym gzymśowaniem, niekiedy artykułowane wnękami. Do niej zaliczamy zarówno krzyże kamienne jak i żeliwne. Zdobione są płaskorzeźbioną postacią Chrystusa lub Chrystusa z dwoma Mariami stojącymi u stóp krzyża. Nielicznie występują figurki Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej. Zdecydowana większość pośród wspomnianych nagrobków pochodzi z warsztatów kamieniarskich z Bruśna. Wśród nagrobków wyróżnia się nagrobek właściciela majątku w Siedliskach księcia Pawła Sapiehy zmarłego 30.05.1931 r.

Cmentarz „stary” w **Teniatyskach** powstał prawdopodobnie wraz prawosławną cerkwią, pierwszy raz odnotowaną w źródłach w 1578 r. Od 1596 r. świątynię i cmentarz przekazano kościołowi grekokatolickiemu, w gestii którego były do 1945 r. Ostatnia drewniana cerkiew, wzniesiona w 1574 r., po II wojnie światowej stopniowo popadała w ruinę i została rozebrana, a jej pozostałości złożono w północnej części cmentarza. Ze wzmianek źródłowych wynika, że cmentarz funkcjonował już w 1 poł. XVIII w., jednak jego powstanie należy przesunąć w czasie do XVI w. Nekropolia była użytkowana do czasu zapewnienia pochówkami w 1 poł. XIX w. i założenia nowego cmentarza. Stary cmentarz stał się przycerkiewnym. Granice cmentarza są trudne do określenia, przyjmuje się, że ma kształt zbliżony do czworoboku i powierzchnię ok. 0,4 ha. Na cmentarzu zachowało się 16 nagrobków kamiennych, w tym 14 krzyży posadowionych bezpośrednio na ziemi., niemal wszystkie wykazują związki z warsztatem z Bruśna. Inskrypcje na nagrobkach nieczytelne. Wyróżniającym się obiektem jest nagrobek księżnej Karoliny z Lubańskich Woronieckiej zm. w 1838 r. W miejscu dawnej drewnianej cerkwi, na początku XXI w. wybudowano, niewielką drewnianą kapliczkę. Cmentarz ogrodzony metalową siatką, rozpiętą na ceglanych filarkach.

Cmentarz grekokatolicki „nowy” w **Teniatyskach** został założony w poł. XIX w. po zapewnieniu pochówkami położonego w pobliżu starego cmentarza. Użytkowany do 1945 r., od tego czasu sporadycznie. Założony na planie wydłużonego prostokąta o powierzchni ok. 0,45 ha, bez czytelnego podziału kwaterowego. Groby ustawione są grupami w rzędach, skierowane na wschód. Na cmentarzu zachowało się ok. 40 kamiennych nagrobków sprzed 1945 r. W większości są to krzyże na postumentach oraz bezpośrednio na ziemi. Najczęściej występująca dekoracja tj. Chrystus na krzyżu, z postaciami Matki Boskiej i św. Jana Ewangelisty świadczy o pochodzeniu z bruśnieńskich warsztatów. Liczną grupę stanowią drewniane i metalowe krzyże o zróżnicowanej proveniencji, zarówno sprzed 1945 r., jak i współczesne. Wśród nagrobków współczesnych dominują wykonane z lastryka. Cmentarz jest ogrodzony metalową siatką, rozpiętą na ceglanych filarkach.

W **Wierzbicy** - na zachód od zabudowy - znajduje się greckokatolicki cmentarz, założony zapewne na pocz. XIX w. Cmentarz użytkowany był do 1947 r., to jest do czasu wysiedlenia ludności ukraińskiej, w późniejszym czasie wykorzystywany okazjonalnie, ostatnie pochówki datują się z lat 1980-ych. Cmentarz ma kształt czworoboku o powierzchni 0,68 ha, bez podziału na kwatery; groby rozmieszczone są w rzędach, brak starszego drzewostanu, natomiast licznie występuje samosiew jesionu (ok. 40 lat). Na obrzeżu ślady rowu i wału ziemnego. Na cmentarzu znajduje się ok. 450 nagrobków w większości z warsztatu bruśnieńskiego; starszych w formie gładkich krzyży maltańskich i młodszych w kształcie krzyża łacińskiego, z ramionami wielokrotnie zakończonymi trójliściem, zdobionych płaskorzeźbioną postacią Chrystusa Ukrzyżowanego lub z Matką Boską i św. Janem Ewangelistą pod krzyżem. W centrum cmentarza wieloelementowy nagrobek z wysokim krzyżem, urną i figurą klęczącej niewiasty (zapewne matki oplakującej dziecko) pozbawiony inskrypcji, przywodzi na myśl warsztat lwowski - j.t. zapewne pochówek należący do rodziny właścicieli Wierzbicy – Lityńskich lub Romerów. Najstarszy zachowany nagrobek z czytelną inskrypcją pochodzi z 1848 r. Spośród nagrobków wyróżniają się też dwie mogiły żołnierskie z wojny polsko-ukraińskiej 1918-19 oraz dwa pomniki wystawione współcześnie (1990 i 1993 r.) poświęcone „zagładzie Wierzbicy w 1947 r. i bohaterom tej ziemi” oraz „poległym w 1942-52 rokach” – zniszczony w 2016 r. Cmentarz posiada ogrodzenie z metalowej siatki na słupach, z bramą wjazdową.

Założenie cmentarza grekokatolickiego w **Żurawcach** należy wiązać z budową w 1808 r. cerkwi pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, w sąsiedztwie której znajduje się. W 1947 r. nekropolię przekazano kościołowi katolickiemu. Obecnie nadal jest czynny. Układ cmentarza nawiązuje do nieregularnego czworoboku, po powierzchni ok. 0,6 ha, bez podziału na kwatery, z komunikacją ścieżkami o płynnej linii i nieutwardzonej nawierzchni. Podzielony jest na dwie części, w zachodniej znajdują się współczesne nagrobki, natomiast we wschodniej nagrobki sprzed 1945 r. Całość jest ogrodzona metalowym płotem, na niskiej podmurówce, wzdłuż którego od płd. i wsch. rosną tuje. Na cmentarzu zachowało się ok. 300 kamiennych nagrobków i metalowych krzyży sprzed 1945 r. W większości są to krzyże umieszczone bezpośrednio w ziemi, zdobione płaskorzeźbioną postacią Ukrzyżowanego i rozetami. Pośród nagrobków można wyróżnić trzy grupy; najstarszą reprezentują krzyże proste lub maltańskie, pozbawione dekoracji, z inskrypcjami na całej powierzchni. Do grupy drugiej zaliczamy krzyże kamienne jak i żeliwne, na słupach i postumentach, podkreślonych skromnym, uskokowym gzymsowaniem, niekiedy artykułowane wnękami zdobione płaskorzeźbioną postacią Chrystusa lub Chrystusa z dwoma Mariami stojącymi u stóp krzyża. W trzeciej grupie znajdują

się krzyże umieszczone bezpośrednio na ziemi, z pionową belką, rozszerzoną w dolnej części, najczęściej zdobione płaskorzeźbioną figurą Chrystusa. Większość pośród wspomnianych nagrobków jest wytworem bruśnieńskich warsztatów kamieniarskich. Najstarszy zachowany nagrobek z czytelną inskrypcją pochodzi z 1826 r.

Drugi cmentarz w **Żurawcach** został założony prawdopodobnie pod koniec XIX w., w związku z zapełnieniem pochówkami dotychczasowego istniejącego przy cerkwi oraz przepisami sanitarnymi nakazującymi lokalizację nowych cmentarzy poza zabudową mieszkalną. Od czasu powstania należał do parafii grekokatolickiej, po 1945 r. przejęty przez kościół rzymskokatolicki z utrzymaniem pochówków dla grekokatolików. Zapewne od czasu założenia jego układ (czworobok zbliżony do kwadratu) i powierzchnia (ok. 0,3ha) nie uległy zmianie. Brak podziału kwaterowego. Ogrodzenie z drutu rozpiętego na betonowych słupkach. Na terenie nekropolii zachowało się ok. 20 kamiennych i żeliwnych nagrobków sprzed 1945 r. Przede wszystkim są to kamienne krzyże umieszczone bezpośrednio na ziemi lub na postumentach oraz żeliwne krzyże na postumentach. Ich dekoracja jest skromna ograniczona do rzeźby przedstawiającej ukrzyżowanego Chrystusa. Na nagrobkach sporadycznie występuje motyw charakterystyczny dla warsztatów bruśnieńskich tj. Chrystus z dwoma postaciami stojącymi u podnóża krzyża, stanowiący największą wartość cmentarza.

Kapliczki i figury przydrożne

Hrebenne - krzyż przydrożny ufundowany przez Karola Alfabickiego w 1896 r., prawdopodobnie pochodzący z warsztatu kamieniarskiego w Bruśnie oraz żeliwny krzyż u stóp wzgórza cerkiewnego przeniesiony z cmentarza przycerkiewnego, zapewne powstały na przełomie XIX/XX w.

Huta Lubycka – do odnotowania dwa kamienne krzyże - jeden ufundowany przez Jana Leszczyńskiego w 1830 r. (najstarszy na terenie Gminy) oraz drugi z pocz. XX w., oba posiadają formę charakterystyczną dla warsztatów z Bruśna.

Kniazie – należy wzmiankować cztery krzyże kamienne osadzone na rozbudowanej podstawie, pochodzące z warsztatów bruśnieńskich i datowane na koniec XIX w. - 1889 r., 1893 r., 1896 r. fundacji Piskorskiego i pocz. XX w. Piąty krzyż z 1874 r., odlany jest z żeliwa i osadzony na kamiennej podstawie.

Kornie – do odnotowania krzyż kamienny w typie bruśnieńskim pochodzący z 1848 r.

W Kniazkach - zachował się kamienny krzyż z warsztatu w Bruśnie z pocz. XX w.

W Mostach Małych - znajdują się trzy kamienne krzyże powstałe w warsztatach z Bruśna pochodzące z końca XIX w. i pocz. XX w.

W Potokach - do odnotowania dwa kamienne krzyże w typie bruśnieńskim datowane na 1891 r. i pocz. XX w. oraz kamienna rzeźba przedstawiająca św. Jana Nepomucena, pierwotnie znajdująca się na cmentarzu w Teniatyskach.

Ruda Żurawiecka – należy wymienić trzy kamienne krzyż z warsztatów w Bruśnie powstałe na pocz. XX w., w 1908 r. i 1912 r. oraz figurę NMPNP z pocz. XX w.

W Siedliskach zachowało się kilka niewielkich obiektów sakralnych m. in. drewniana kapliczka św. Mikołaja tzw. „Na wodzie” z ok. 1930 r., murowana kapliczka domkowa z figurą Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej z 1930 r. oraz kamienne krzyże pochodzące z warsztatów kamieniarskich w Bruśnie, datowane na: rok 1860 (fundacji S. Kizakiewicza), 1875 r., 1900 r. oraz dwa z 2 poł. XIX w. Ponadto na terenie zespołu cerkiewnego zachował się kamienny obelisk z 1830 r. i bazaltowy krzyż z 2 poł. XIX w.

Wierzbica – we wsi zachował się kamienny krzyż przydrożny w typie bruśnieńskim z pocz. XX w.

Na terenie Teniatysk zachowało się osiem kamiennych krzyży pochodzących z warsztatów w Bruśnie datowanych na lata - 1848 r., dwa z 1880 r., 1893 r., 1898 r., 1907 r. oraz dwa z pocz. XX w. Ponadto zachował się żeliwny krzyż z przełomu XIX/XX w.

W Żurawcach należy odnotować pięć kamiennych krzyży powstałych w warsztatach kamieniarskich w Bruśnie w latach – 1911 r., 1921 r., 1898 r., dwa z pocz. XX w. oraz żeliwny krzyż także z pocz. XX w.

5.2.4 Zabytki ruchome

Na terenie Gminy zabytki ruchome objęte ochroną konserwatorską w formie wpisu do rejestru zabytków znajdują się w trzech kościołach:

1. W Żurawcach - nr rejestru zabytków B/489. Wśród nich wyróżniają się: drewniany ołtarz główny - pochodzący z 1 poł. XVIII w., z obrazem z wizerunkiem Matki Boskiej z Dzieciątkiem datowanym na 1681 r., późnobarokowe rzeźby – św. Anna i św. Józef (przeniesione z kościoła w Uhnowie). Ponadto zachowały się fragmenty ikonostasu z XVII/XVIII w. i ikona św. Mikołaj z 1851 r. zapewne pochodzące z pierwotnego wystroju cerkwi.

2. W Lubyczy Królewskiej - nr rejestru zabytków B/296. Pośród nich wyróżnia się obraz przedstawiający Matkę Boską Różańcową z XVI/XVII w. przywieziony do kościoła w Lubyczy Królewskiej w 1946 r. przez księdza Jakuba Winiarza.

3. W Hrebenne - nr rejestru zabytków B/191 – w tym polichromia ścian wewnętrznych z XVII/XVIII w. z przedstawieniami Chrystusa Pantokratora, 12 apostołów i Matki Bożej w

typie Orantki. We wnętrzu znajduje się wtórny ikonostas powstały na przełomie XVI/XVII w. Ponadto należy odnotować ikony Chrystusa Nauczyciela i Matki Boskiej w typie Hodogetrii pochodzące z wcześniejszego ikonostasu.

W świątyniach w Korniach i Machnowie Starym nie ma zabytków ruchomych wpisanych do rejestru.

5.2.5 Zabytki archeologiczne

Z ogólnych obserwacji wynika, iż zabytki archeologiczne występują w strefach krawędziowych dolin, natomiast brak ich w głębi, na płaskowyżach. Potwierdza się to także na terenie Gminy, gdzie największe skupisko zabytków archeologicznych, na które natrafiono w trakcie badań AZP 95-91, 95-92, 96-92, 96-91, 96-90, 97-92, 97-91, 97-90 i 98-91 mamy wzdłuż dolin rzeki Prutnik oraz rzeki Sołokija i jej lewego dopływu Łukawicy.

W większości sytuacji podczas wspomnianych badań nie natrafiono na znaleziska, których wartość miałaby ponadlokalne znaczenie. Zabytkowy materiał jest charakterystyczny dla poszczególnych kultur i nie wykracza poza typowe dla nich elementy - broń, ślady osad pradziejowych, narzędzia rolnicze bądź gliniane naczynia. Najstarsze ślady pobytu człowieka na tych terenach znalezione w Żurawcach pochodzą ze środkowej epoki kamienia (mezolitu) przypadającej na lata 8 300-5 500 p. n.e. Szerzej warto jednak wskazać na kilka stanowisk, posiadających szczególne, ponadregionalne znaczenie.

W Machnowie Starym na stanowisku 71 - znaleziono zausznicę i fibulę z brązu oraz kamienny toporek, żelazną ostrogę radlicę. Tamże na stanowisku 72 odkryto bransolety z brązu, srebrny naszyjnik. Wspomniane zabytki zostały przekazane przez Józefa Niedźwiedzia do Muzeum Regionalnego w Tomaszowie Lubelskim. W Machnowie Starym miały miejsce spektakularne znaleziska o charakterze powierzchniowym. Na stanowisku 76 zaobserwowano obiekt posiadający cechy grodziska pierścieniowatego, z zachowanymi szczątkowo śladami fortyfikacji w postaci dwóch pierścieni wałów ziemnych i fos. Na stanowisku 77 odkryto zachowane szczątkowo ślady w formie dookólnego, płytkiego rowu o średnicy 50-60 m.

Niezwykle interesujące znaleziska miały miejsce w Lubyczy Królewskiej, gdzie na kilku stanowiskach odkryto cmentarzyska kurhanowe o nieokreślonej chronologii, wszystkie mające kuliste podstawy. Na stanowisku 26 - 4 kopce ziemne, na stanowisku 28 - 67 kopców zgrupowanych w pięciu skupiskach, z dwoma rodzajami wielkości, na stanowisku 29 - 10 kopców ziemnych oraz na stanowisku 80 - 67 kopców zgrupowanych w pięciu skupiskach.

W Lubyczy Królewskiej na stanowisku 78 zaobserwowano kurhan w kształcie kopca ziemnego o wysokości 1,5 m i średnicy 15 m. Podobny kurhan, nieco mniejszy o wysokości 1 m i średnicy 10 m - na stanowisku 79.

Tamże na stanowisku 27 odkryto 1 tzw. „polder” czyli prostokątną ziemną formę przestrzenną o wymiarach 30x30 m. otoczona fosą o szer. 0,5 – 1 m. głębokości 0,5-0,8 m.

Ponadto warto wspomnieć o stanowisku 7 w Teniatyskach, gdzie znaleziono cmentarzysko kurhanowe liczące 7 kopców ziemnych, wszystkie mające kuliste podstawy.

Na zakończenie należy odnotować, że osadnictwo słowiańskie pojawiło się na terenie Gminy dopiero w VIII w. początkowo w bardzo skromnej formie niewielkich skupisk ludzkich. Natomiast o pełnym zasiedleniu tego obszaru możemy mówić dopiero w następnych stuleciach IX-XIII w.

5.2.6 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

W 2003 r. w Siedliskach, w budynku dawnej szkoły, wyremontowanej z inicjatywy mieszkańców wsi powstało Muzeum Skamieniałych Drzew. W placówce eksponowane są nie tylko „skamieniałe” - skrzemieniałe drzewa będące niezwykłą osobliwością regionu, ale także obiekty o charakterze etnograficznym i historycznym związanymi z historią Siedlisk i okolicznych miejscowości. Placówka zajmuje się nie tylko edukacją w zakresie historii regionu, prowadzi również bardzo aktywną działalność wystawienniczą, spotkania autorskie, koncerty, promując artystów związanych z obu stronami granicy. Miejscem tych wystaw jest zarówno siedziba muzeum jak i pobliska cerkiew pw. Św. Mikołaja. Warto podkreślić inicjatywy podejmowane przez pracownika muzeum w zakresie edukacji związanej z ekologią (sprzątanie śmieci z cennych przyrodniczo miejsc np. rzeki Prutnik) oraz kultywowaniem regionalnych tradycji.

5.2.7 Dziedzictwo niematerialne

Zgodnie z konwencją UNESCO z 2003 r. głównymi elementami kultury niematerialnej podlegającymi ochronie są:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- spektakle i widowiska,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem

Zazwyczaj inicjatorem lub głównym koordynatorem działań związanych z ochroną

dziedzictwa niematerialnego na terenach miejskich i wiejskich gmin są Ośrodki Kultury. W strukturze urzędu miejskiego w Lubyczy Królewskiej nie takiej jednostki, jest natomiast Centrum Kultury Sportu i Turystyki, które występuje jako organizator lub współorganizator licznych wydarzeń kulturalnych, patriotycznych, religijnych oraz sportowo-rekreacyjnych. Muzeum Skamieniałych Drzew w Siedliskach, będące częścią Centrum Kultury Sportu i Turystyki jest współorganizatorem często również tych wydarzeń, a także samodzielnym inicjatorem imprez o podobnych charakterze (zajęcia organizowane dla dzieci np. malowanie pisanek, malowanie postaci do szopki bożonarodzeniowej czy obchody świąteczne). Ponadto należy podkreślić istotną rolę we współpracy w kultywowaniu zwyczajów ludowych przez Koła Gospodyń Wiejskich działających we wszystkich sołectwa na terenie Gminy.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 22 Ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw wójt (burmistrz) gminy prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W związku z zapisami w/w ustawy w gminnej ewidencji zabytków znajdują się:

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (w tym nieruchome zabytki archeologiczne);
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez Burmistrza Gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków;

Tab. 1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków woj. lubelskiego (stan na 31.12.2022 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rej. zabytków
1	Hrebenne	Cerkiew greckokatolicka pw. Św. Mikołaja w zespole cerkiewno-krajobrazowym	A/42
2	Hrebenne	Dzwonnica w zespole cerkiewno-krajobrazowym	A/42
3	Hrebenne	Brama ogrodzenia w zespole cerkiewno-krajobrazowym	A/42
4	Hrebenne	Ogrodzenie cmentarza w zespole cerkiewno-krajobrazowym	A/42
5	Hrebenne	Wzgórze z drzewostanem zespołu cerkiewno-krajobrazowego	A/42
6	Kniazie	Cmentarz greckokatolicki i rzymskokatolicki tzw. nowy wraz z nagrobkami sprzed 1939 r.	A/838
7	Kornie	Dzwonnica na terenie cmentarza cerkiewnego	A/1601
8	Lubycza Królewska	Dzwonnica z Teniatysk na terenie cmentarza grzebalnego	A/837
9	Lubycza Królewska	Cmentarz greckokatolicki i rzymskokatolicki tzw. nowy wraz z nagrobkami sprzed 1939 r.	A/837
10	Siedliska	Cerkiew greckokatolicka filialna pw. Św. Mikołaja w zespole cerkiewnym	A/23
11	Siedliska	Dzwonnica w zespole cerkiewnym pw. Św. Mikołaja	A/23
12	Żurawce	Cmentarz greckokatolicki i rzymskokatolicki tzw. nowy wraz z nagrobkami sprzed 1945 r.	A/867
13	Żurawce	Kościół parafialny pw. Krzyża Św. (d. cerkiew)	A/867
14	Żurawce	Otoczenie kościoła parafialnego pw. Krzyża Św. (d. cerkiew)	A/867

5.2 Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków. Wykaz obiektów nieruchomych

LP.	Miejscowość	Obiekt	Nr karty	Nr dz.
1.	Hrebenne	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja	598	181
2.	Hrebenne	Ogrodzenie cmentarza przycerkiewnego,	179	181
3.	Hrebenne	Dzwonnica	599	181
4.	Hrebenne	Brama cerkiewna	600	181
5.	Hrebenne	Cmentarz w zespole cerkwi	b/k	181
6.	Hrebenne	Wzgórze z drzewostanem	b/k	181
7.	Hrebenne	Cmentarz parafialny	178	76
8.	Hrebenne	Krzyż przydrożny	945	100/5
9.	Hrebenne	Krzyż przydrożny	946	258/7
10.	Hrebenne	Założenie dworsko - parkowe		Granice do weryfikacji
11.	Kniazie	Krzyż przydrożny	4130	603

12.	Kniazie	Krzyż przydrożny	4131	139
13.	Kniazie	Krzyż przydrożny	4132	34/1
14.	Kniazie	Krzyż przydrożny	4133	1058/2
15.	Kniazie	Krzyż przydrożny	4135	1089
16.	Kniazie	Cmentarz parafialny „stary”	183	71
17.	Kniazie	Cmentarz greckokatolicki „nowy”	181	8/1
18.	Kniazie	Cmentarz greckokatolicki „stary”	180	42
19.	Kornie	Dzwonnica cerkiewna	604	12
20.	Kornie	Cmentarz parafialny	182	11
21.	Kornie	Krzyż przydrożny kamienny	1234	159
22.	Kornie	Cerkiew parafialna św. Paraskewii (ob. kościół fil. rzymskokatolicki)	b/k	12
23.	Lubycza Królewska d. Kniazie	Dzwonnica na cmentarzu parafialnym „starym”	606	1048
24.	Lubycza Królewska	Cmentarz komunalny	185	1026, 1029/4, 1027, 1040/1, 1057/2
25.	Lubycza Królewska	Cmentarz parafialny „stary”	184	1048
26.	Lubycza Królewska	Cmentarz żydowski	187	Granice do weryfikacji
27.	Lubycza Królewska d. Kniazie	Krzyż przydrożny	4134	143
28.	Machnów Stary	Cmentarz greckokatolicki	168	10/5
29.	Mosty Małe	Krzyż przydrożny	1664	22
30.	Mosty Małe	Krzyż przydrożny	1665	31
31.	Mosty Małe	Krzyż przydrożny	1662	120
32.	Mosty Małe	Cmentarz greckokatolicki	189	2
33.	Nowosiółki Przednie	Cmentarz greckokatolicki	190	11/9
34.	Nowosiółki Kardynalskie	Cmentarz greckokatolicki	191	5/2
35.	Potoki	Krzyż przydrożny	1645	646
36.	Ruda Żurawiecka	Krzyż przydrożny	1641	60/1
37.	Ruda Żurawiecka	Krzyż przydrożny	1642	62
38.	Ruda Żurawiecka	Krzyż przydrożny	1643	9
39.	Ruda Żurawiecka	Figura przydrożna	1644	18
40.	Siedliska	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja Cudotwórcy	2376	180

41.	Siedliska	Dzwonnica	610	180
42.	Siedliska	Cmentarz parafialny greckokatolicki i rzymskokatolicki	192	372
43.	Siedliska	Założenie dworsko-ogrodowe zespół dworsko-parkowy	Brak karty	558
44.	Siedliska	Kapliczka „na wodzie” tzw. św. Mikołaja	2330	1.261
45.	Siedliska	Kapliczka MB	2326	225
46.	Siedliska	Krzyż przydrożny	2324	243
47.	Siedliska	Krzyż przydrożny	2329	1. 373
48.	Siedliska	Krzyż przydrożny	2327	1.122/1
49.	Siedliska	Krzyż przydrożny	2328	154
50.	Siedliska	Krzyż przydrożny	2325	454/1
51.	Siedliska	Krzyż obelisk	b/k	180
52.	Siedliska	Krzyż przy cerkwi	b/k	180
53.	Teniatyska	Cmentarz greckokatolicki „nowy”	193	252
54.	Teniatyska	Cmentarz greckokatolicki „stary”	194	253
55.	Teniatyska	Krzyż przydrożny	1654	48
56.	Teniatyska	Krzyż przydrożny	1653	235
57.	Teniatyska	Krzyż przydrożny	1647	8/4
58.	Teniatyska	Krzyż przydrożny	1649	73
59.	Teniatyska	Krzyż przydrożny	1650	88
60.	Teniatyska	Krzyż przydrożny	1651	51/1
61.	Teniatyska	Krzyż przydrożny	1652	88
62.	Wierzbica	Cmentarz parafialny prawosławny	195	25 i 5/8
63.	Wierzbica	Założenie dworsko-ogrodowe	Brak karty	39, 40, 41, 42, 43, 3/5, 44
64.	Wierzbica	Krzyż przydrożny	3226	3/5
65.	Wierzbica	Kaplica grobowa Lityńskich	1666	5/10
66.	Żurawce	Cerkiew greckokatolicka pw. Podwyższenia Krzyża Św. – ob. kościół paraf. rzym.-kat. pw. Krzyża Św.	2422	278
67.	Żurawce	Cmentarz greckokatolicki ob. rzymskokatolicki	196	278
68.	Żurawce II	Cmentarz greckokatolicki ob. rzymskokatolicki	197	236
69.	Żurawce	Krzyż przydrożny	3692	469

70.	Żurawce	Krzyż przydrożny	3680	202/2
71.	Żurawce	Krzyż przydrożny	3681	337/1
72.	Żurawce	Krzyż przydrożny	3682	391/1
73.	Żurawce	Krzyż przydrożny	3691	462
74.	Żurawce	Krzyż przydrożny	3693	459/1

Wykaz stanowisk archeologicznych w Gminnej Ewidencji Zabytków

Lp.	Miejscowość i nr st. w miejscowości	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze
1.	Żurawce 4	95-91	56
2.	Żurawce 5	95-91	57
3.	Żurawce 6	95-91	58
4.	Żurawce 7	95-91	59
5.	Żurawce 8	95-91	60
6.	Żurawce 9	95-91	61
7.	Żurawce 10	95-91	62
8.	Żurawce 11	95-91	63
9.	Żurawce 12	95-91	64
10.	Żurawce 13	95-91	65
11.	Żurawce 14	95-91	66
12.	Żurawce 15	95-91	67
13.	Żurawce 26	95-91	68
14.	Nowosiółki 2	95-92	14
15.	Dyniska Nowe 1	95-92	16
16.	Dyniska Nowe 2	95-92	17
17.	Dyniska Nowe 3	95-92	18
18.	Dyniska Nowe 4	95-92	19
19.	Dyniska Nowe 5	95-92	20
20.	Dyniska Nowe 6	95-92	21
21.	Dyniska Nowe 7	95-92	22
22.	Dyniska 4	95-92	26
23.	Dyniska Nowe 12	95-92	53
24.	Dyniska Nowe 8	95-92	50
25.	Dyniska Nowe 9	95-92	49
26.	Dyniska Nowe 10	95-92	51
27.	Dyniska Nowe 11	95-92	52
28.	Nowosiółki 4	95-92	43
29.	Nowosiółki 3	95-92	44
30.	Myślatyn 1	95-92	45
31.	Myślatyn 2	95-92	46
32.	Myślatyn 3	95-92	47
33.	Myślatyn 4	95-92	48
34.	Wierzbica 2	96-92	2

35.	Wierzbica 3	96-92	3
36.	Wierzbica 4	96-92	4
37.	Wierzbica 5	96-92	5
38.	Wierzbica 6	96-92	6
39.	Wierzbica 7	96-92	7
40.	Wierzbica 8	96-92	8
41.	Wierzbica 9	96-92	9
42.	Wierzbica 10	96-92	10
43.	Wierzbica 11	96-92	11
44.	Wierzbica 12	96-92	12
45.	Wierzbica 13	96-92	13
46.	Wierzbica 14	96-92	14
47.	Wierzbica 15	96-92	15
48.	Wierzbica 16	96-92	16
49.	Wierzbica 17	96-92	17
50.	Wierzbica 18	96-92	18
51.	Machnów Nowy 1	96-92	19
52.	Machnów Nowy 2	96-92	20
53.	Machnów Nowy 3	96-92	21
54.	Machnów Nowy 4	96-92	22
55.	Machnów Nowy 5	96-92	23
56.	Machnów Nowy 6	96-92	24
57.	Machnów Nowy 7	96-92	25
58.	Machnów Nowy 8	96-92	26
59.	Machnów Nowy 9	96-92	27
60.	Machnów Nowy 10	96-92	28
61.	Machnów Nowy 11	96-92	29
62.	Machnów Nowy 12	96-92	30
63.	Machnów Nowy 13	96-92	31
64.	Machnów Nowy 14	96-92	32
65.	Machnów Nowy 15	96-92	33
66.	Machnów Nowy 16	96-92	34
67.	Machnów Nowy 17	96-92	35
68.	Machnów Nowy 18	96-92	36
69.	Machnów Nowy 19	96-92	37
70.	Machnów Nowy 20	96-92	38
71.	Machnów Nowy 21	96-92	39
72.	Nowosiółki Przednie 5	96-92	40
73.	Nowosiółki Przednie 6	96-92	41
74.	Nowosiółki Przednie 7	96-92	42
75.	Nowosiółki Przednie 8	95-92	43
76.	Nowosiółki Przednie 9	95-92	44
77.	Nowosiółki Przednie 10	96-92	45
78.	Nowosiółki Przednie 11	96-92	46
79.	Nowosiółki Kardynalskie 12	96-92	47
80.	Nowosiółki Kardynalskie 13	96-92	48
81.	Nowosiółki Kardynalskie 14	96-92	49
82.	Nowosiółki Kardynalskie 15	96-92	50

83.	Nowosiółki Kardynalskie 16	96-92	51
84.	Nowosiółki Kardynalskie 17	96-92	52
85.	Nowosiółki Kardynalskie 18	96-92	53
86.	Nowosiółki Kardynalskie 19	96-92	54
87.	Myślatyn 5	96-92	55
88.	Myślatyn 6	96-92	56
89.	Nowosiółki 20	96-91	60
90.	Wierzbica PGR 19	97-92	1
91.	Wierzbica PGR 20	97-92	2
92.	Wierzbica PGR 21	97-92	3
93.	Wierzbica PGR 22	97-92	4
94.	Szalenik 1	96-90	23
95.	Zatyle 1	96-90	18
96.	Zatyle 2	96-90	19
97.	Zatyle 3	96-90	20
98.	Święcice 1	96-90	22
99.	Łazowa 1	96-90	21
100.	Kniazie 1	96-90	15
101.	Kniazie 2	96-90	16
102.	Kniazie 3	96-90	17
103.	Huta Lubycza 3	97-90	3
104.	Dęby 1	97-90	4
105.	Ruda Żurawiecka 1	96-91	28
106.	Ruda Żurawiecka 2	96-91	29
107.	Korczy 1	96-91	34
108.	Żurawce 1	96-91	35
109.	Żurawce 16	96-91	50
110.	Żurawce 17	96-91	51
111.	Żurawce 18	96-91	52
112.	Żurawce 19	96-91	53
113.	Żurawce 20	96-91	54
114.	Żurawce 21	96-91	55
115.	Żurawce 22	96-91	56
116.	Żurawce 23	96-91	57
117.	Żurawce 24	96-91	58
118.	Żurawce 25	96-91	59
119.	Machnów Stary 28	96-91	37
120.	Machnów Stary 39	96-91	48
121.	Machnów Stary 30	96-91	39
122.	Machnów Stary 31	96-91	40
123.	Machnów Stary 32	96-91	41
124.	Machnów Stary 33	96-91	42
125.	Machnów Stary 34	96-91	43
126.	Machnów Stary 35	96-91	44
127.	Machnów Stary 36	96-91	45
128.	Machnów Stary 37	96-91	46
129.	Machnów Stary 38	96-91	47
130.	Machnów Stary 39	96-91	48

131.	Machnów Stary 40	96-91	49
132.	Machnów Stary 41	96-91	71
133.	Machnów Stary 42	96-91	72
134.	Machnów Stary 43	96-91	73
135.	Machnów Stary 44	96-91	74
136.	Machnów Stary 45	96-91	75
137.	Nowosiółki Przednie 20	96-92	57
138.	Nowosiółki 21	96-91	61
139.	Ruda Żurawiecka 6	96-91	62
140.	Ruda Żurawiecka 7	96-91	63
141.	Ruda Żurawiecka 8	96-91	64
142.	Ruda Żurawiecka 9	96-91	65
143.	Ruda Żurawiecka 10	96-91	66
144.	Ruda Żurawiecka 11	96-91	67
145.	Ruda Żurawiecka 12	96-91	68
146.	Łużki 1	96-91	69
147.	Lubycza Królewska 2	96-91	70
148.	Hrebenne 1	97-91	1
149.	Potoki 1	97-91	2
150.	Dęby 2	97-90	3
151.	Potoki 2	97-91	4
152.	Potoki 3	97-91	5
153.	Kornie 1	97-91	6
154.	Kornie 2	97-91	7
155.	Kornie 3	97-91	8
156.	Kornie 4	97-91	9
157.	Kornie 5	97-91	10
158.	Kornie 6	97-91	11
159.	Kornie 7	97-91	12
160.	Kornie 8	97-91	13
161.	Kornie 9	97-91	14
162.	Mosty Małe 1	97-91	15
163.	Mosty Małe 2	97-91	16
164.	Mosty Małe 3	97-91	17
165.	Mosty Małe 4	97-91	18
166.	Kornie 10	97-91	24
167.	Hrebenne 16	97-91	23
168.	Teniatyska 1	97-91	19
169.	Teniatyska 2	97-91	20
170.	Teniatyska 3	97-91	21
171.	Teniatyska 4	97-91	22
172.	Teniatyska 5	97-91	25
173.	Siedliska 6	98-91	10
174.	Siedliska 7	98-91	11
175.	Siedliska 8	98-91	12
176.	Siedliska 9	98-91	13
177.	Siedliska 10	98-91	18
178.	Siedliska 11	98-91	19

179.	Siedliska 12	98-91	20
180.	Hrebenne 6	98-91	14
181.	Hrebenne 7	98-91	15
182.	Hrebenne 8	98-91	16
183.	Hrebenne 9	98-91	17
184.	Hrebenne 10	98-91	21
185.	Hrebenne 11	98-91	22
186.	Hrebenne 12	98-91	23
187.	Hrebenne 13	98-91	24
188.	Hrebenne 14	98-91	25
189.	Hrebenne 15	98-91	30
190.	Nowosiółki 1	95-92	13
191.	Żurawce 2	96-91	36
192.	Lubycza Królewska 3	97-91	26
193.	Lubycza Królewska 7	97-91	27
194.	Lubycza Królewska 6	97-91	28
195.	Lubycza Królewska 6	97-91	29
196.	Lubycza Królewska 7	97-91	30
197.	Lubycza Królewska 4	96-91	78
198.			
199.	Lubycza Królewska 5	96-91	79
200.	Lubycza Królewska 6	96-91	80
201.	Machnów Stary 46	96-91	76
202.	Machnów Stary 47	96-91	77

Zabytki o największym znaczeniu dla Gminy.

Na terenie Gminy wyróżniający się, ponadregionalny charakter posiada zespół cerkiewny w Hrebennem. Cerkiew w Hrebennem należąca do najstarszych zachowanych typu „bełskiego”, posiada duże walory zabytkowe, artystyczne i krajobrazowe ze względu na piękne położenie na stoku zalesionego wzgórza. Cerkiew wraz z budowlami towarzyszącymi (dzwonnica, bramka, ogrodzenie) i w otoczeniu pomnikowych lip – stanowi jeden z najpiękniejszych zespołów nie tylko w Gminie ale także w regionie.

Niezwykłą wartość posiadają licznie występujące na cmentarzach i przy drogach Gminy kamienne krzyże pochodzące z warsztatów w Brusnie Starym. Kamieniarze w Brusnie pojawili się już 1562 r., jednak początkowo działali na niewielką skalę, dopiero z 2 poł. XIX w. dysponujemy przekazami o znacznym wzroście wydobycia kamieni i warsztatach wytwarzających krzyże. Działalność tychże warsztatów jest ewenementem na skalę kraju. Na pierwszym etapie funkcjonowania kamień obrabiano do użytku przemysłowego, w kolejnym coraz ważniejszą rolę odgrywały zamówienia na nagrobki. Nagrobki początkowo bardzo proste, z czasem ewoluują w kierunku skomplikowanych form, nawiązujących do sztuki akademickiej. II wojna światowa oraz z wysiedlenie ludności pochodzenia ukraińskiego w 1947 r. spowodowały zanik warsztatów i tradycji przekazywania wiedzy z pokolenia na pokolenie.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY.

ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Urbanistyka i ruralistyka:

Układ urbanistyczny Lubyczy Królewskiej rozplanowany w latach 50 XVIII w., obecnie zachował się w postaci daleko odbiegającej od pierwotnego założenia. W znacznym stopniu zatarły go wielokrotne zmiany, poczynając od początku wielkiego pożaru w 1834 r. po zniszczenia z czasów I i II wojny. Zanikł rynek w pierwotnym kształcie, zatarte zostały bloki przyrynkowe, zanikła pierzejowa zabudowa utrzymana w linii regulacyjnej. Współczesne obiekty, powstałe po II wojnie światowej są lokowane w różnej odległości od płyty rynkowej. Ustawiona jest zarówno kalenicowo jak i szczytowo. Działki, pierwotnie równej szerokości i głębokości, wtórnie podzielono i scalano, nie zachowując modułów.

Jednodrożnicowy układ wsi, z jednostronną lub obustronną, rozluźnioną zabudową, wpisaną niekiedy w łagodny stok doliny rzecznej lub naturalnie ukształtowanego wzgórza jest konsekwencją przekształceń wcześniejszego typu, charakterystycznego dla czasów komasacji z końca XVIII w. tj. rzędówki i jej XIX – wiecznego wariantu - wielodrożnej rzędówki. Reprezentatywne przykłady tych układów to w: Kniazie, Kornie, Mosty Małe i Tenistyska.

Architektura sakralna:

Zespół cerkiewny (świątynia, dzwonnica, bramka i cmentarz przycerkiewny) w Hrebennem jest zachowany w dobrym stanie, wymaga bieżących prac, natomiast pewne zastrzeżenia należy wnieść do ogrodzenia. Drewniane sztachety mają widoczne ślady drewnojadów i spróchnienia. Część kamiennych słupków jest uszkodzona, całość wymaga zabezpieczenia i wymiany zużytych elementów.

Tynki murów zewnętrznych cerkwi w Korniach są mocno zawilgocone, co szczególnie widoczne jest w partiach przyziemia, tamże występują ubytki tynku. Na blaszanym pokryciu dachowym widać ślady rdzawego nalotu. Natomiast dzwonnica zachowana jest w dobrym stanie, nie budzi zastrzeżeń.

W latach 2000-2005 r. prawosławna cerkiew w Siedliskach była gruntownie remontowana. Obecnie widoczne są duże ubytki tynku ścian zewnętrznych. Wskazana jest ich wymiana. Stan zachowania wchodzącej w skład zespołu dzwonnicy nie budzi zastrzeżeń.

W Siedliskach zachowała się kapliczka na wodzie tzw. św. Mikołaja jej stan zachowania jest bardzo zły, drewniane elementy są przegniłe, szczególnie uwidacznia się w częściach przyziemia, brak stolarki drzwiowej, pokrycie dachowe pokryte nalotem.

Prawosławna cerkiew w Żurawcach (ob. kościół rzym. kat.) była częściowo remontowana w ostatnich latach, większość ścian zachowana jest w dobrym stanie, jednak nadal bęben kopuły, prezbiterium oraz płd. skrzydło transeptu mają zniszczone tynki wymagające wymiany.

Na cmentarzu grekokatolickim I w Żurawcach w 1989 r. studenci Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie przeprowadzili renowację cmentarz (wycinkę zbędnej roślinności i konserwację kamiennych nagrobków). Cmentarz jest zadbane i pielęgnowany, co dotyczy także roślinności i ogrodzenia. Większość nagrobków od czasu wspomnianej renowacji nie było zabezpieczanych. Znaczna ich część, poddana działalności czynników atmosferycznych wymaga oczyszczenia z porostu mchu, uzupełnienia brakującego detalu i zabezpieczenia.

Nielicznie zachowane nagrobki na cmentarzu grekokatolickim II w Żurawcach pochodzące sprzed 1945 r. zachowane są w złym stanie, gdyż zdecydowana ich większość ma liczne ubytki kamienia, zastosowanego zarówno w częściach rzeźbiarskich jak i postumentach. Krzyże żeliwne mają liczne wżery i ubytki mechaniczne. Pośród wspomnianych blisko 20 nagrobków żaden nie jest kompletny. Liczne nagrobki zachowane są w formie destruktu (zwałowiska kamieni). Wskazane byłoby zabezpieczenie najlepiej zachowanych obiektów i ich konserwacja.

Architektura rezydencjonalna:

Zespół dworsko-parkowy w Hrebennem zachował się reliktovej formie – brak pozostałości w terenie po murowanych obiektach, jak również po zieleni komponowanej, na jednej z działek (należącej do Mariana Stopy) zachowały się prawdopodobnie fragmenty fundamentów po dworze (do weryfikacji). Ponadto przebudowane stawy i pojedyncze drzewa nie przedstawiają obecnie wartości zabytkowej.

Jedyną pozostałością po założeniu dworsko – parkowym w Siedliskach jest dawna kaplica dworska przebudowana na kościół, kamienna studnia w parku, dwa pomnikowe dęby oraz dwa stawy. Proces dewastacji parku nastąpił już w l. 50 XX w., zapoczątkowała go rozbudowa sieci kolejowej, a następnie działalność Lasów, które przejęły większość majątku. Ukształtowaną kompozycję zieleni wchłonęły nowe nasadzenia drzew, których gatunki nie były związane z wcześniejszymi, a także nowe drogi. Brak możliwości odtworzenia pierwotnego układu kompozycyjnego i zabudowy.

Obiekty wchodzące w skład zespołu dworsko parkowego w Wierzbicy tj. pałac i park krajobrazowy są nieużytkowane i zaniedbane. Dwór ma widoczne ubytki tynku, pokrycie dachowe pokryte rdzawym nalotem. Otwory okienne i drzwiowe zabite deskami. Park porastają

liczne samosiejki drzew i krzewów. Gazon w zaniku. Alejki stają się nieczytelne. Zespół wymaga kompleksowych prac rewaloryzacyjnych.

Budynki przemysłowe i użyteczności publicznej:

Na terenie Gminy nie występują.

Budynki mieszkalne:

Na terenie Gminy nie występują.

Cmentarze i miejsca pamięci:

Cmentarz parafialny w Hrebennem - pomimo braku wydzielonych kwater i czytelnego układu alejek, jego stan zachowania nie budzi zastrzeżeń.

Na cmentarzu grekokatolickim tzw. nowym w Kniaziach zdecydowana większość nagrobków ma widoczne ślady ubytków mechanicznych oraz zaatakowania porostem mchu. Porastająca bez kontroli roślinność (drzewa i krzewy) destruktywnie wpływa na nagrobki. Sztachetowy płot otaczający cmentarz jest bardzo zniszczony. Całość wymaga kompleksowych prac rewaloryzacyjnych.

Cmentarz grekokatolicki i rzymskokatolicki w Kniaziach jest uporządkowany, jednak nagrobki sprzed 1945 r., w większości wymagają prac konserwatorskich tj. oczyszczenia, uzupełnienia braków i zabezpieczenia przed pogłębianiem się destrukcji.

Na cmentarzu grekokatolickim tzw. starym w Kniaziach w 1991 r. studenci Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie przeprowadzili konserwację części nagrobków, wycięli zbędną zieleń. Obecnie niemal wszystkie nagrobki znajdujące się na terenie cmentarza mają widoczne ślady ubytków mechanicznych oraz zaatakowania porostem mchu. Dodatkowo nagrobki są niszczone systemem korzeniowym drzew. Całość wymaga kompleksowych prac rewaloryzacyjnych.

Nagrobki znajdujące się na terenie cmentarza grekokatolickiego w Korniach w zdecydowanej większości wymagają prac konserwatorskich. Mają ubytki materiału (piaskowca), porośnięte są mchem, część inskrypcji jest zatartych. Krzyże żeliwne pokryte są rdzawym nalotem, z ubytkami materiału. Ogrodzenie cmentarza z żelbetowych płyt jest w dobrym stanie.

Na cmentarzu grekokatolickim „starym” i rzymskokatolickim w Lubyczy Królewskiej znaczna część zabytkowych nagrobków jest uszkodzona i niekompletna, co niejednokrotnie było związane z celowym działaniem lub też konsekwencją oddziaływania czynników atmosferycznych. Nagrobki te należy oczyścić i zabezpieczyć. Na cmentarzu znajduje się dzwonnica translokowana z Teniatysk, jej stan nie budzi zastrzeżeń.

Cmentarz komunalny w Lubyczy Królewskiej jest zachowany w dobrym stanie, układ alejek czytelny, uporządkowany.

Po cmentarzu żydowskim w Lubyczy Królewskiej obecnie brak jest jakichkolwiek pozostałości. Jedyna ocalała macewa oraz fragmenty dwóch zostały przekazane do muzeum szkolnego w Lubyczy. W tym miejscu należy podkreślić, że związku z toczącym się postępowaniem przed WUOZ w Lublinie dotyczącym aktualizacji granic cmentarza, jego zasięg może ulec zmianie.

Nagrobki znajdujące się na terenie cmentarza greckokatolickiego w Machnowie Starym w zdecydowanej większości wymagają prac konserwatorskich. Mają ubytki materiału (piaskowca), porośnięte są mchem, część inskrypcji jest zatartych. Krzyże żeliwne pokryte są rdzawym nalotem, z ubytkami materiału. Ogrodzenie cmentarza jest zniszczone zarówno betonowe jak i druciane. Wymaga wymiany na jednorodne.

Cmentarz greckokatolicki w Mostach Małych jest zachowany w dobrym stanie, ma charakter typowej, leśnej nekropolii powstałej w niewielkiej miejscowości. Należy jednak podkreślić, że najstarsze kamienne nagrobki wymagają prac konserwatorskich.

Zdecydowana większość nagrobków na greckokatolickim cmentarzu w Nowosiólkach Kardynalskich jest przewrócona, noszą widoczne ślady ubytków mechanicznych oraz zniszczeń biologicznych. Całość wymaga kompleksowych prac rewaloryzacyjnych oraz usunięcia samosiejek.

Niemal wszystkie nagrobki na greckokatolickim cmentarzu w Nowosiólkach Przednich są przewrócone, mają widoczne ślady dewastacji, ubytków mechanicznych oraz zniszczeń biologicznych. Wymaga kompleksowych prac rewaloryzacyjnych oraz usunięcia samosiejek.

Ogólny stan zachowania cmentarza greckokatolickiego i rzymskokatolickiego w Siedliskach jest dobry, jednak część najstarszych nagrobków z warsztatów kamieniarskich w Bruśnie ma widoczne liczne uszkodzenia zarówno mechaniczne jak i biologiczne. Wymagają prac konserwatorskich, oczyszczenia i zabezpieczenia.

Wszystkie starsze nagrobki na greckokatolickim cmentarzu nowym w Teniatyskach noszą ślady zniszczeń spowodowanych działaniem warunków atmosferycznych – ubytki materiału i pokrycie mchem. Nagrobki te wymagają prac konserwatorskich.

Nagrobki na greckokatolickim cmentarzu starym w Teniatyskach noszą ślady zniszczeń spowodowanych działaniem warunków atmosferycznych – ubytki materiału i pokrycie mchem. Nagrobek Woronieckiej celowo został zniszczony. Nagrobki wymagają prac konserwatorskich

Greckokatolicki cmentarz w Wierzbicy jest zadbane, roślinność pielęgnowana, zdecydowana większość nagrobków sprzed 1945 r. zachowana jest w dobrym stanie, po

konserwacji przeprowadzonej z inicjatywy Stowarzyszenia Magurycz.

Na terenie dawnego cmentarza przycerkiewnego w Wierzbicy zachowała się dawna kaplica grobowa Lityńskich, obecnie bardzo zaniedbana. Występują uszkodzenia pokrycia, stolarszczyzna doprowadzona niemal do „śmierci technicznej”, przybudówka odspojona od muru magistralnego, przyłącze elektryczne prymitywnie wykonane, w sposób kolidujący z zabytkową budowlą o atrakcyjnej bryle.

Kapliczki i figury przydrożne

Zdecydowana większość krzyży przydrożnych i kapliczek znajdujących się na terenie Gminy zachowana jest w złym stanie technicznym, wynikającym z uszkodzeń mechanicznych oraz długotrwałego ekspozowania w niesprzyjających warunkach atmosferycznych. Wymagają prac uzupełniających, konserwatorskich i zabezpieczających. Kilka z nich - figura przydrożna przedstawiająca Najświętszą Marię Pannę w Rudzie Żurawieckiej (dz. nr 18), krzyże przydrożne na działkach nr 454/1 i 373 oraz kapliczka Matki Boskiej (dz. nr 225) w Siedliskach są zachowane w bardzo dobrym stanie.

Archeologia

Zdecydowana większość stanowisk pradziejowych spośród 202 odkrytych na terenie gminy Lubycza Królewska to niewielkie stanowiska punktowe. Zarejestrowano na nich śladowe ilości zabytków i prawdopodobnie mają one znikomą wartość konserwatorską. Kilka z nich posiada jednak wartość, choć nie ma wśród nich wybitnych stanowisk o znaczeniu ponadregionalnym. Wyróżniają się cmentarzyska kurhanowe - w Lubyczy Królewskiej, gdzie na czterech stanowiskach odkryto łącznie 148 kopców ziemnych oraz cmentarzysko kurhanowe w Teniatyskach liczące 7 kopców ziemnych. Również w Lubyczy Królewskiej odkryto tzw. „polder” czyli prostokątną ziemną formę przestrzenną otoczoną fosą.

Spektakularnego odkrycia dokonano w Machnowie Starym, gdzie na jednym ze stanowisk zaobserwowano obiekt posiadający cechy grodziska pierścieniowego, z zachowanymi szczątkowo śladami fortyfikacji w postaci dwóch pierścieni wałów ziemnych i fos.

Znacznie wcześniej w Machnowie Starym znaleziono zausznicę i fibulę z brązu, kamienny toporek, żelazną ostrogę radlicę oraz bransolety z brązu, srebrny naszyjnik, które zostały przekazane przez Józefa Niedźwiedzia do Muzeum Regionalnego w Tomaszowie Lubelskim.

Nierozpoznane w pełni są stanowiska wczesnośredniowieczne i XVI – wieczne, których przebadanie wiąże się zwykle z pracami budowlanymi. Zabytki archeologiczne są szczególnie

narażone na zniszczenia i uszkodzenia, co może być wywołane zarówno działaniami człowieka jak i natury, np. erozją. Tu należy wskazać: W związku z powyższym, mając na uwadze rangę Gminy i wagę ewentualnych znalezisk konieczne jest prowadzenie prac ziemnych na omawianym obszarze pod nadzorem archeologicznych.

- działania inwestycyjne, związane z budową obiektów kubaturowych, budową i rozbudową współczesnej infrastruktury,

- erozja i niszczenie stanowisk przez głęboką orkę na terenach rolniczych.

- amatorskie poszukiwania zabytków archeologicznych (w tym przy pomocy wykrywacza metali) i rozkopywanie stanowisk. Z powyższym wiąże się zapis w Ustawie o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami, który reguluje te kwestie. Zgodnie z art. 33 ust. 1. ustawy *„Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta)”*. Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny i dopełniły obowiązków określonych odpowiednio w art. 32 ust. 1 lub w art. 33 ust. 1, przysługuje nagroda. Z tego przepisu wyłączono osoby (specjalistów), które zajmujące się zawodowo badaniami archeologicznymi lub osoby działające w grupach lub organizacjach prowadzących poszukiwania na podstawie odrębnych pozwoleń LWKZ. Warunki i tryb przyznawania nagród określa (rodzaje nagród, źródła ich finansowania i wysokość nagród pieniężnych) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. 2004 nr 71 poz. 650).

- w przypadku podjęcia informacji o łamaniu przepisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami w zakresie ochrony zabytków archeologicznych (np. ich odkryciu i niezgłoszeniu służbom konserwatorskim tego faktu, nielegalnych poszukiwaniach za pomocą detektora metali) – na Gminie ciąży obowiązek powiadomienia o tym fakcie służby konserwatorskie. Władze Gminy powinny również informować urząd konserwatorski o zagrożeniach zabytków archeologicznych wynikających z przyczyn niezależnych od działalności człowieka.

Analizując szanse i zagrożenia stanu dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy należy wskazać kilka elementów, które są już teraz lub w nieodległej przyszłości staną się istotnymi walorami. Niewątpliwie za jeden z najważniejszych należy wskazać duże nasycenie cennymi obiektami architektury (przede wszystkim cerkwiami), cmentarzami oraz kapliczkami,

z których część pochodzi jeszcze z ok. poł. XIX w. Ponadto warto wskazać na uwarunkowania krajobrazowo-przyrodnicze, których wartość już doceniono włączając znaczną część terenu gminy do obszaru Natura 2000. Te wyjątkowe wartości są nie do przecenienia z uwagi na rosnące zapotrzebowanie na rozwój turystyki w regionie, wynikający z dużej popularności Roztocza. Dobrą stroną jest również bliskość dużego ośrodka miejskiego jakim jest Zamość (51 km) oraz Tomaszów Lubelski (15 km) co winno być korzystnym bodźcem dla rozwoju turystyki na terenie Gminy, gdyż odległość między nimi pozwala na stosunkowo łatwe przemieszczanie się rowerem lub samochodem dobrze utrzymaną drogą krajową nr 17.

Słabą stroną dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy jest niewystarczająca do potrzeb infrastruktura, stan szlaków rowerowych, niewykorzystanie potencjału przyrodniczego oraz zbyt małą ilość przedsięwzięć związanych z ochroną obiektów zabytkowych. Poważnym problemem są także możliwości finansowe Gminy, utrudniające podejmowanie samodzielnych inicjatyw związanych z ochroną zabytków w większym zakresie i konieczność wspomagania się zewnętrznymi środkami.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Zdecydowana większość zabytków znajdujących się na terenie Gminy zachowana jest w dobrym stanie co należy wiązać z inicjatywami prywatnych właścicieli zabytków, parafii oraz władz Gminy. Generalnie należy stwierdzić, że regionalna polityka w zakresie opieki nad zabytkami podąża w właściwym kierunku, mając na uwadze znaczącą wartość usług w zakresie turystyki i ich wpływu na zatrudnienie miejscowej ludności. W ciągu ostatnich dwóch lat Gmina nie przeznaczała środków na cele związane z opieką nad zabytkami, co było wynikiem trudności finansowych wynikających z pandemii COVID - 19.

Przed władzami samorządowymi stoi jednak wiele wyzwań mających na celu możliwie jak najlepsze wykorzystanie walorów zabytkowych miejscowości na terenie dla rozwoju turystyki. Istotnym utrudnieniem niewątpliwie będzie skromny budżet Gminy na najbliższe lata, przewidujący niewielkie nakłady na projekty związane z ochroną zabytków. Należy jednak podkreślić możliwości pozwalające na dofinansowania do wniosków realizowanych w ramach rządowego programu "POLSKI ŁAD". Jednak z realizacją poszczególnych zadań należy wstrzymać się do czasu opublikowania szczegółowych rozwiązań i uzyskania zewnętrznego dofinansowania.

7.1. Priorytety programu opieki

- A. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.
- B. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy.

7.2. Kierunki działań programu opieki

- A.1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.
- B.1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne.

7.3. Zadania programu opieki

A.1.1.:

- Gmina w porozumieniu z właścicielami zabytków rozpocznie działania mające na celu pozyskanie zewnętrznych środków finansowych na niezbędne prace w następujących obiektach:

Żurawce - prace odtworzeniowe elewacji kościoła (dawnej cerkwi),

Lubycza Królewska (cmentarz) - dzwonnica przeniesiona z Teniatysk - dokończenie prac,

Teniatyska - rewaloryzacja pomnika księżnej Woronieckiej na cmentarzu w Teniatyskach,

Hrebenne - wymiana gontów na cerkwi pw. św. Mikołaja, montaż monitoringu,

Kornie - prace odtworzeniowe - elewacji kościoła,

Siedliska - cerkiew pw. św. Mikołaja prace odtworzeniowe - elewacja, osuszanie, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej (drzwi do nawy bocznej i do zakrystii), monitoring,

Siedliska - cmentarz prace rekonstrukcyjne, zabezpieczające trzech pomników na cmentarzu.

Uwaga: Wytypowane obiekty oraz przewidziany zakres prac mogą ulec zmianie w sytuacji braku zewnętrznego dofinansowania.

- Sporządzenie kart ewidencyjnych i objęcie ochroną konserwatorską poprzez wpisanie do Gminnej Ewidencji Zabytków następujących obiektów:

1. Huta Lubycza	Krzyż przydrożny w lesie	nr. dz. 561
2. Huta Lubycza	Krzyż przydrożny w polu	nr. dz. 174
3. Kornie	Cerkiew pw. Św. Paraskewii ob. kościół r.-kat.	nr. dz. 12
4. Lubycza Król.	Cmentarz z I wojny światowej	nr. dz. 221
5. Potoki/Borysy	Krzyż przydrożny	nr. dz. 307
6. Teniatyska	Krzyż przydrożny w lesie	nr. dz. 235
7. Teniatyska	Krzyż przydrożny przy moście	nr. dz. 244

- Oznakowanie cmentarza żydowskiego w Lubyczy Królewskiej w formie tablicy wskazującej lokalizację kirkutu oraz tablicy informującej o jego historii i funkcjonowaniu. Powyższe działania można będzie podjąć po uzyskaniu opinii Rady Rabinackiej i Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie.

- Współpraca ze szkołami w ramach opieki nad cmentarzami znajdującymi się na terenie Gminy

- Wprowadzenie i egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określoną w powstającym miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji).

- Walka z samowolami budowlanymi (reagowanie na przebudowy, rozbudowy, wszelkie przekształcenia obiektów znajdujących się w GEZ bez uzgodnień z władzami Gminy i urzędem konserwatorskim).

- Ochrona panoram widokowych o wartościach kulturowych w oparciu o zmiany w Ustawie Krajobrazowej z 2015 r.

B.1.1:

- Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy (w ramach opracowanego planu remontów),
- Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy,
- Zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja nieużytkowanych obiektów zabytkowych (będących własnością gminy) do nowych funkcji,
- Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie (w pierwszej kolejności wpisanych do rejestru zabytków i najbardziej zagrożonych),
- Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, itp.),
- Opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych.

Zadania dodatkowe

1. Aktualizacja informacji o dziedzictwie kulturowym Gminy w prowadzonym przez Urząd Gminny portalu internetowym www.lubycza.pl. Stałe poszerzanie zawartości portalu internetowego o wiadomości na temat historii gminy, wartości zasobów dziedzictwa kulturowego, potrzeb ochrony, tradycji lokalnych.

2. Działania takie wpływają na wzrost zainteresowania dziedzictwem kulturowym, przyczyniają się do wzrostu atrakcyjności turystycznej Gminy poprzez podniesienie rangi informacji turystycznej, podniesienie konkurencyjności dzięki ofercie turystycznej w miejscu zamieszkania, wzbogacania istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe.
3. Realizacja programu ogólnospołecznej edukacji kulturowej; edukacja dzieci i młodzieży nastawiona na poznanie wartości tzw. "małych ojczyzn" i wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej.
4. Współudział w organizacji i współfinansowanie imprez kulturalnych, zwłaszcza oznaczeniu ponadlokalnym, promujących dziedzictwo kulturowe; dalsze uczestnictwo gminy, placówek szkolnych, bibliotecznych i instytucji kultur w Europejskich Dniach Dziedzictwa.
5. Działania związane z funkcjonowaniem szlaków edukacyjno-turystycznych zasobach dziedzictwa kulturowego.
6. Stała opieka nad pomnikami i miejscami pamięci. Inwentaryzacja miejsc pamięci na terenie Gminy, opracowywanie projektów lub koncepcji ich zagospodarowania.
7. Współpraca władz Gminy z organizacjami pozarządowymi, muzeami, instytucjami regionalnymi, wojewódzkimi oraz ministerialnymi w promocji dziedzictwa kulturowego gminy.
8. Promocja dziedzictwa kulturowego gminy oraz upowszechnianie problematyki ochrony dóbr kultury w mediach, internecie, prasie, wydawnictwa własne gminy.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Władze samorządowe mają do dyspozycji liczne instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania, w tym zwłaszcza finansowe wspieranie określonych przedsięwzięć, sporządzanie miejscowych planów przestrzennego zagospodarowania gminy, inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych, gospodarczych i politycznych (np. instytucji biznesowych), stymulowanie powstawania zrzeszeń publiczno-prywatnych, informowanie środowisk, opinii publicznej, władz państwowych itp. o swoich zamiarach i wpływanie na regionalną politykę kulturalną.

Zakłada się, że zadania określone w Programie ochrony zabytków dla Gminy Lubycza Królewska będą realizowane w wyniku podjęcia następujących działań:

- A. Współpracy władz Gminy z ministerstwem właściwym do spraw kultury i ochrony

dziedzictwa kulturowego, z wojewódzkim konserwatorem zabytków, diecezją, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi oraz właścicielami obiektów zabytkowych;

B. Własnych działań władz gminy:

- a) tworzenia prawa miejscowego;
- b) finansowanie instytucji kultury, dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz należyte utrzymywanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością lub użytkowanych przez gminę;
- c) realizacja projektów i programów miejscowych;
- d) inne - działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.;
- e) działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Priorytet 7.1.A - Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy (wskaźniki oceny poziomu realizacji GPOnZ):

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy poniesionych na realizację programu ochrony i opieki nad zabytkami;
- wartość pozyskanych środków finansowych ze źródeł pozabudżetowych przez gminę;
- liczba obiektów poddanych pracom zabezpieczającym przed zniszczeniem lub kradzieżą;
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi;
- ilość przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność gminy i pozostałych jednostek.

Priorytet 7.1.B - Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy (wskaźniki oceny poziomu realizacji GPOnZ):

- poziom wiedzy mieszkańców gminy na temat gminnej ewidencji zabytków;
- liczba opracowanych i wydanych publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy;
- liczba zorganizowanych konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jego zabytki;
- liczba utworzonych szlaków turystycznych.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Z uwagi, iż program opieki nad zabytkami jest swoistym zbiorem celów i zadań dla gminy jako terytorium administracyjnego, a nie wyłącznie dla władz terenu, także źródła finansowania nie odnoszą się wyłącznie do środków, którymi dysponuje gmina. Należy zatem przyjąć, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji w programie, będą zarówno środki, które pozostają w dyspozycji lub w zasięgu Gminy Lubycza Królewska, jak również inne źródła (rządowe, prywatne, itp.), tj.:

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury” – www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” – www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz wymiany kulturalnej” – www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące Rządowego Funduszu Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych <https://www.bgk.pl/polski-lad/>
- Informacje dotyczące programów operacyjnych Interreg <https://www.ewt.gov.pl/strony/o-programach/programy-interreg-2021-2027/prace-nad-programami-interreg-2021-2027/>
- Informacje dotyczące programów operacyjnych, w szczególności Programu Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027 <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/fundusze-dla-regionow/>
- Informacje dotyczące wspólnej polityki Rolnej WPR 2021-2027 – <https://ksow.pl/programy/wpr-2021-2027>
- Informacje dotyczące programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS)– <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/fers/>
- Informacje dotyczące programu operacyjnego Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS) <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/feniks>

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – www.funduszngo.pl
- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym www.partnerstwopublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php
- Inne

Tu należy podnieść niezwykle ważną kwestię jaką jest finansowanie prac związanych z remontami i pracami konserwatorskimi obiektów sakralnych, które w znacznym stopniu jest pokrywane ze środków unijnych. Prace przy obiektach tego typu można także finansować ze środków budżetu państwa. Istnieje także możliwość wsparcia prac przy zabytkach sakralnych, przyznawanych przez Fundusz Kościelny, którego jednym z zasadniczych celów jest dofinansowywanie remontów i konserwacji; obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, w tym podstawowe prace zabezpieczające obiekt.

W przypadku szczególnych projektów można też pozyskać środki z Narodowego Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Dotyczy to dofinansowania konserwacji zabytkowych parków wpisanych do rejestru zabytków oraz dofinansowania publikacji związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Aktualizacja programu.

W miarę realizacji zadań i poszczególnych projektów może nastąpić naturalna potrzeba aktualizacji czteroletniego Programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla Gminy Lubycza Królewska. Przyczyny takich zmian wiązać się mogą z nowymi wymogami formalnymi dotyczącymi programu, dostosowania go do ujawnionych w trakcie realizacji programu nowych zamierzeń właścicieli zabytków lub pojawienia się nowych możliwości prawnych. W związku z tym program może być aktualizowany odrębnie dla poszczególnych zadań, obejmując zmiany w ich zakresie lub może być poszerzany o nowe zadania, wynikające z bieżących potrzeb. Zmiany programu winny być opiniowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i zatwierdzane uchwałami Rady Gminy.